
RATA - CRNOGORSKA KOLONIJA U VOJVODINI

Nenad Stevović

This study deals with the settlement of Rata, a part of Bajmok which is a village near Subotica in Vojvodina, where Montenegrins settled during the process of agrarian reform and colonisation after the First World War. The goal is to shed some light and save from oblivion the emigration epopee of 102 Montenegrin families who left their homeland and went to the farthest northern part of the Kingdom of Yugoslavia searching for a better life.

Crnogorska istorija je prepuna iseljavanja, migracija i emigracija i danas je teško pronaći zemlju u svijetu đe nema Crnogoraca ili potomaka crnogorskih iseljenika. Crnogorski kralj Nikola I Petrović jednom je rekao: „Nema kraja od svijeta – Crnogorac đe ne šeta“. Da je bio u pravu potvrđuju i današnji istraživači crnogorskog iseljništva koji su jedinstvenog mišljenja da van države Crne Gore, rasuta na svim meridijanima, živi još jedna Crna Gora.

Po obimu najveća crnogorska iseljavanja su bila usmjerena u pravcu Srbije, na liniji zapadno od Beograda, Avale, Kosmaja i Jastrepca prema jugu, kao i u enklavama na Miroču (Petrovo Selo), Jablanici, Toplici, te Kopaoničkoj i Aleksandrovačkoj župi. U kategoriju planskog preseljavanja mogu se svrstati dvije agrarne reforme i kolonizacije koje su u velikom broju dovele

Crnogorce u Vojvodinu. Prva se odvijala poslije Prvoga svjetskoga rata u periodu od 1919. do 1941. godine, a druga nakon Drugoga svjetskoga rata u periodu od 1945. do 1948. godine i ona se smatra jednim od najvećih planskih i organizovanih preseljenja stanovništva na istorijskim prostorima na kojima je postojala Jugoslavija. U Vojvodinu je tada naseljeno ukupno 6681 crnogorska familija, od čega 6043 iz matične domovine i 638 iz drugih djelova Jugoslavije. To je ukupno iznosilo 38450 Crnogoraca i zaslužuje epitet iseljavanja epskih razmjera, imajući u vidu da je to predstavljalo više od 10% ukupnog tadašnjeg stanovništva Crne Gore.

Ova studija govori o naselju Rata, dijelu Bajmoka, varoši pored Subotice u Vojvodini, đe su se Crnogorci naselili u toku procesa agrarne reforme i kolonizacije nakon Prvoga svjetskoga rata. Poštujući maksimu da je vrlo moguće da: „Ako nije zapisano, nije se ni dogodilo“, ova studija ima za cilj da osvjetli i otrgne od zaborava iseljeničku epopeju 102 crnogorske familije koje su napuštile svoju rodnu grudu i otišle na krajnji šever tadašnje države u potrazi za boljim životom.

Kao potomak crnogorskih kolonista iz nekog drugog vremena, rastao sam sa saznanjem da onaj ko ne zna odakle je došao, ne zna ni kuda ide. Ako ovaj rukopis nekom pomogne da sazna đe su njegovi korijeni ili ga podseti da to ne treba da zaboravi, onda je ostvaren krajnji cilj zbog čega je napisan.

Bajmok i Rata, geomorfološke karakteristike i kratki istorijski pregled

Bajmok sa naseljem Rata je varoš na teritoriji grada Subotice, u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u Republici Srbiji. Nalazi se u plodnoj Panonskoj niziji, na krajnjem ševeru Bačke, 9 km od srpsko-mađarske bora 33 km, a sa njima je povezan dobrim saobraćajnim vezama. Pored dobrog puta, posebno treba istaći

međunarodnu željezničku prugu Subotica - Rijeka, koja Bajmok povezuje ne samo sa Suboticom i Somborom, već i sa cijelom Hrvatskom, prolazeći preko Slavonije i Zagreba, pa sve do Rijeke i Jadranskog mora. Dobrim asfaltnim putem Bajmok je povezan i sa 29 km udaljenom Bačkom Topolom, a preko nje i sa 101 km dalekim Novim Sadom.

Obližnja naselja, udaljena po 9 km, su - na jugozapadu Aleksa Šantić i na jugu Pačir. Na udaljenosti od 6 km je Mišićevo, a u blizini se nalaze grupe salaša Skenderovo i Madaraški salaši. Pomenuta sela prirodno gravitiraju Bajmoku koji za njih predstavlja trgovački i privredni centar, iako njemu, kao mjesnoj zajednici, pripadaju samo Mišićevo i Madaraški salaši.

Rata je kolonija, novo naselje koje je locirano preko željezničke pruge koja prolazi kroz Bajmok. Nalazi se severno od centra varoši, na udaljenosti 3-4 km.

Ratu još zovu Novo Naselje i Bajmok - Rata. Katastarska zemlja na Rati 1780. godine iznosi 2560 katastarskih jutara. Godine 1852. ovaj pošed Subotica širi za još 2987 katastarskih jutara zemlje. Od 1906. godine na Rati se grade salaši, tako da postaje salašarsko naselje. Salaše grade zakupci iz Bajmoka, dobivši parcele od 25 katastarskih jutara, a zemlju su otplaćivali gradu Subotici u djelovima, na „rate“, i to otplaćivanje na rate daje ime samom naselju. Nakon Prvoga svjetskoga rata Rata je naseljena kolonistima iz Mađarske (kačmarska, bajska i bačalmaška opština), iz Crne Gore, Bosne, Srbije, Like i Krbave, kao i vojvođanskog sela Tavankuta.

Bajmok i naselje Rata leže na višoj lijesnoj zaravni severne Bačke, u plitkoj dolini (117 m nadmorske visine) izvornog kraka rječice Krivaje. Povoljnom geografskom položaju naselja ide u prilog neposredna blizina granice. Bajmok i Rata se nalaze na mjestu đe se dotiču dvije poljoprivredne zone, sa jedne strane se nalazi zaravan bogata plodnim oranicama, a na drugoj strani su voćnjaci i vinogradi.

Bajmok se prvi put u pisanom dokumentu pominje 1462. godine u darovnici kralja Matije Korvina. Te godine, 17. februara, kralj Matija poklanja naselje Bajmok i okolna sela svojoj majci, udovici Janoša Hunjadija, rođenoj Eržebet Silađi. Ekonomski položaj Bajmoka u to vrijeme bio je dobar. O tome govori i sama darovnica, po kojoj ga kralj Matija poklanja svojoj majci „radi podmirenja troškova oko izdržavanja sjajnijeg dvora“. Ako je kralj, koji je volio raskoš, smatrao da je selo i njegova okolina dostojno toga da ga daruje majci, onda je ono zasigurno imalo svoju vrijednost. Za vrijeme turske vladavine Bačkom (1542-1686), pripadao je Somborskoj nahiji koja je bila pod upravom Segedinskog sandžaka. Kada su 1598. godine, u vrijeme turskih vojnih pohoda, krimski Tatari prezimili u Somboru, pravoslavno stanovništvo iz Bajmoka i ostale ševerne Bačke iseljavalo se u krajeve oko Ostrogona. Na njihova mjesta u Bajmoku se od 1622. godine doseljavaju Bunjevci. Poslije ukidanja Potiske vojne granice, 1746. godine, počelo je naseljavanje Mađara, docnije i Njemaca. Bajmok je 1910. godine imao 1789 kuća sa 8271 stanovnikom, a 1921. godine je imao 8848 stanovnika.

Bajmok je poslije Prvoga svjetskoga rata, sprovođenjem agrarne reforme i kolonizacije 1919-1941. godine, kolonizovan i proširen stvaranjem ušorenog naselja Rata, koje je u tom periodu postalo najveća crnogorska kolonija u Vojvodini.

Stvorene naseobine, poslije Prvoga svjetskoga rata, Crnogoraca iz Crne Gore i Srba iz Like i Bosne i Hercegovine, uništene su za vrijeme mađarske okupacije 1941-1944. godine. Poslije oslobođenja one su obnovljene doseljenicima iz istih krajeva i dopunjene kolonistima iz Makedonije i Srbije (Novo Selo i dr.). Bajmok je sa okolnim naseljima 1953. godine imao 3010 kuća za stanovanje, 15 javnih i 5 privrednih zgrada, 3542 domaćinstva sa 11431 stanovnika.

Kao poljoprivredno naselje sa razvijenim zadrugarstvom, Bajmok se nametnuo kao lokalni zanatski i trgovinski centar.

U njemu se vremenom razvila i industrija na bazi lokalnih sirovina, pa su izgrađeni mlin, kudeljara i dvije ciglane.

Osnovne karakteristike agrarne reforme i kolonizacije 1919-1941. godine

Prvu inicijativu za agrarnu reformu i kolonizaciju dalo je Narodno vijeće iz Zagreba još prilikom stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ta kratkotrajna država, koja je nastala raspadom Austrougarske, postojala je nešto više od mjesec dana (od 29. 10. do 01. 12. 1918) i priznala ju je jedino Kraljevina Srbija, sa kojom je 1. decembra 1918. godine stvorila Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Prije toga je Crna Gora pripojena Srbiji. Takozvani crnogorski delegati, koji su izabrani nelegalno i protivno crnogorskom izbornom zakonu i ustavu i pod okupacijom dotadašnjeg saveznika Kraljevine Srbije, na takozvanoj „Podgoričkoj skupštini“, donijeli su odluku o detronizaciji dinastije Petrović i prisajedinjenju Crne Gore Kraljevini Srbiji. S druge strane, i delegati Velike narodne skupštine Vojvodine su 25. 11. 1918. godine donijeli odluku da se Bačka, Banat i Baranja direktno pripoje Srbiji. Dan ranije, 24. novembra, i Skupština Srema se na zasjedanju u Rumi odlučila za direktno pristupanje Srbiji.

Agrarnom reformom i kolonizacijom, koja je sprovedena u periodu od 1919. do 1941. godine, novoformirana vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca je željela da realizuje nekoliko za nju važnih ciljeva. Pored toga što je to bio konkretan doprinos poboljšanju života seljaka iz pasivnih krajeva novostvorene države, cilj je bio da se na samom početku likvidiraju feudalni odnosi u Kraljevini SHS. Takođe, agrarnom reformom i kolonizacijom, vlada je imala za cilj da promijeni nacionalnu strukturu ševernih, nacionalno mješovitih, krajeva, na način kako je to unaprijed projektovala, ali i da oduzme

zemlju velepošednicima, stranim državljanima, koje je optužila da su vjerni tuđim dinastijama. Oduzimanjem zemlje od velepošednika „tuđinaca“, Njemaca, Mađara i Jevreja i davanje kolonizovanom „slavenskom, pravoslavnom” življu, agrarna reforma pokazuje „nacionalne“ ciljeve tadašnjeg režima.

Kao najava i podsticaj agrarnoj reformi može se smatrati i obećanje koje je 1917. godine na Krfu formalno dala srpska vlada. U cilju dizanja morala, stimulišući svoju vojsku, ona je dala obećanje da će svaki dobrovoljac (prečanin) koji ima status borca, po završetku rata dobiti po 8 katastarskih jutara plodne zemlje, a dobrovoljac koji nije imao status borca, po 5 katastarskih jutara zemlje. Katastarsko jutro iznosi 5754,64 m² i dugo je kao mjera za površinu zemljišta bilo u upotrebi u zemljama koje su bile pod Austrougarskom. Često se izjednačavalo i zvalo „dan oranja“. Sa ekonomskoga stanovišta agrarna reforma branjena je tezom da je mali seljački pošed efikasniji od krupnoga. Uoči donošenja zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, vodila se i politička debata i rasprava između velikog broja političkih partija u novostvorenoj državi. U stranačku političku borbu, često oslonjenu na populizam i demagogiju, dobro su se uklopila zalaganja za agrarnu reformu. Međutim, ideja o agrarnoj reformi nije bila samo pitanje aktuelnoga političkoga trenutka, već i nastavak težnji seljaka i reformskih agrarnih pokreta iz prethodnih decenija.

Stanje zemljišnog pošeda bilo je različito u novoformiranim pokrajinama. U pretkumanovskoj Srbiji nije bilo aristokratije, begova, kapitalista, pa ni velikih pošeda. Tu je dominirao sitni seljački pošed, koji je smatran idealnim, ne samo sa ekonomskoga, već i sa socijalnoga i državnoga stanovišta. U Bosni i Hercegovini, Makedoniji i na Kosovu i Metohiji trebalo je srušiti turski zemljišni sistem zasnovan na čifčijskim odnosima. U Dalmaciji, Istri i Goričkoj je još postojao kolonatski ili sličan odnos između gospodara zemlje i seljaka, koji je korijene vukao

iz antike, dok je u ševernim krajevima države (od Slovenije do Banata) dominirao klasičan, aristokratski velepošed, nastao u srednjem vijeku. U mnogim krajevima, posebno u Bosni i Hercegovini, seljaci su odmah po oslobođenju preuzeli zemlju, oćerali pošednike i odbili da plaćaju zakupaćke i slične obaveze vlasnicima zemlje.

Kralj Aleksandar Karađorđević je u Beogradu, na Badnji dan 1919. godine, proklamovao da želi da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni pošedi. U oba slućaja zemlja će se podijeliti siromašnim zemljoradnicima, sa pravićnom naknadom dosadašnjim vlasnicima. Već 25. februara 1919. godine vlada je donijela uredbu pod nazivom *Prethodne odredbe za pripravu agrarne reforme*. Taj dokument je postao program agrarne reforme i on je utvrdio sljedeća naćela: ukidaju se kmetovski i ćifćijski odnosi u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, južnim krajevima Crne Gore i na Kosovu i Metohiji; dosadašnji kmetovi i ćifćije proglašavaju se slobodnim vlasnicima zemlje koju koriste; dosadašnji vlasnici (age i begovi) dobiće odštetu, a do rješjenja o odšteti dobijaće rentu, prema dotadašnjoj visini; raskidaju se kolonatski i slični odnosi u Dalmaciji; eksproprišu se svi veliki pošedi (fidekomisni, tj. nedjeljivi porodićni pošedi, koji uvijek prelaze na jednog nasljednika, i svi pošedi veći od 100 do 500 k. jutara, tj. 57,5 do 277,5 ha, zavisno od kvaliteta zemlje i lokalnih prilika), a njihove površine biće date domaćim obrađivaćima, uz plaćanje odštede i privremene rente; pošedi Habsburške dinastije i onih koji su pošede dobili od ove dinastije eksproprišu se bez naknade.

Uredbom *Prethodne odredbe* predvićeno je da se veliki pošedi brzo sekvestriraju i podijele, polazeći od najvećih, s tim da se formalna strana (propisi i sudska odluka) naknadno riješi, kao i da zemlju dobiju prvenstveno zemljoradnici koji uopšte nemaju ili nemaju dovoljno zemlje, i to onoliko koliko mogu da obrade sa svojom porodicom, s tim da prednost imaju udovice poginulih vojnika, ratni invalidi i dobrovoljci. Iako mjere preduzete

Prethodnim odredbama nijesu svuda dosljedno sprovedene, one su doprinijele smirivanju seljačkoga nezadovoljstva u zemlji. Težeći da pomogne seljaštvu iz nerazvijenih i siromašnih krajeva, a na drugoj strani, da ojača pravoslavnim stanovništvom granične oblasti u Vojvodini, Slavoniji, Makedoniji, Kosovu i Metohiji, vlada je započela kolonizaciju ratnih dobrovoljaca dodjeljujući im besplatno parcele od 3 do 5 ha u znak „državnog i narodnog priznanja“. Agrarna reforma i kolonizacija predstavljale su suplementarne procese koje je prva jugoslovenska država preduzimala, ne samo u cilju smirivanja zategnutih socijalnih odnosa, nego i u cilju izmjene zatečene strukture zemljišnog poседа, kako u pogledu vlasništva, tako i u pogledu njegove veličine. Proklamovani ciljevi imali su i svoje ekonomske i političke razloge – da zemlju dobili oni koji je obrađuju. U poсеdovnoj strukturi prevagnuo je nacionalni (slovenski) element u odnosu na stanje kakvo je bilo prije rata na prostoru prisajedinjenih pokrajina. U suštini, socijalna uloga agrarne reforme sastojala se u zadovoljenju egzistencijalnih potreba najširih društvenih slojeva – seljaka bezemljaša i sitnih poсеdnika, dok je njen politički karakter bio zasnovan na populističkim principima, kako bi se stvorila što veća masa odana državotvornoj ideji i jedinstvu „troimenog naroda“. Veličajući sitni poсеd, protagonisti agrarne reforme nastojali su da dokažu da će ekonomska, a samim tim i politička stabilnost prve jugoslovenske države zavisiti od zadovoljenja potreba brojne seoske populacije koja je činila više od 75% ukupnog broja stanovništva. Država je zauzela stav da je bolje imati i pad proizvodnje u poljoprivredi i biti dvostruki gubitnik za oduzetu zemlju, nego doživjeti socijalne nemire s nesagledivim posljedicama. Vladine mjere u oblasti agrarne politike diskriminisale su pripadnike nacionalnih manjina, naročito onih koje nijesu bile zaštićene međunarodnim konvencijama. U početku utvrđeni zemljišni maksimum od 100 do 500 jutara povećan je na 174 do 869 jutara, a postojali su i

izuzeci, tzv. „supermaksimumi“. Na ovakav način podijeljeno je oko 1.700.000 ha poljoprivrednog zemljišta. Otpori sprovođenju agrarne reforme bili su izrazito veliki od strane velepošednika, među koje su spadale i crkve. Interesantno je da su upravo na tom otporu prema mjerama agrarne politike koju je sprovodila država, sarađivali vrhovi katoličke i pravoslavne crkve.

Generalno, zbog politizacije i političke nestabilnosti, izvođenje reforme nije bilo dobro. Agrarna reforma predstavljala je kombinaciju revolucionarnih mjera, prava i izuzimanja imanja preko veze, s tim da su propisi mijenjani i različito tumačeni tokom vremena. Agrarna reforma i kolonizacija jedna je od prvih i najopsežnijih mjera koje je nova država preduzela odmah nakon svog nastanka 1918, i koju je sprovodila do svog kraja 1941. godine. Najveći teret je snosila Vojvodina, jer je od obuhvaćenih 807 velepošeda, 419 bilo na njenoj teritoriji. Zemlja je oduzimana od privatnih lica, što je bio udar na ekonomski snažne i ugledne porodice, ali i od političkih opština, što je bio udar na ekonomsku osnovu njihove samouprave. Zemlja je oduzimana i od zadužbina i crkava.

Da bi se, donekle, shvatila oštrina i obim oduzimanja, i kakav je to udar bio na socijalne i ekonomske temelje društvenog tkiva Vojvodine, evo pojedinačnih primjera iz Bačke, najveće oblasti Vojvodine u kojoj se nalazi Bajmok i naselje Rata.

Pošedi privatnih lica:

U Bačkoj je u katastarskim jutrima (kj) od ukupno 84 pošeda oduzeto:

- Kotek Rudolf ml. - od 20985 kj oduzeto 13955 kj (66%)
- Lelbah Petar - od 10439 kj oduzeto 9712 (93%)
- Dundžski Gedeon - od 7010 kj oduzeto 2838 kj (40%)
- Vojnić Stevan - od 2278 kj oduzeto 2132 (93%)
- Polak Izrael - od 1972 kj oduzeto 1032 kj (52%)
- Baić Lazar - od 985 kj oduzeto 440 kj (44%)
- Šafer Mor - od 353 kj oduzeto 318 kj (90%)

- Gomboši Andrijana - od 261 kj oduzeto 159 kj (60%)
Zemlja je oduzeta od 76 opština u Bačkoj:
- Ada - od 2334 kj oduzeto 1518 kj (65%)
- Mol - od 4812 kj oduzeto 2740 kj (57%)
- Bačko Gradište - od 2331 kj oduzeto 1395 kj (60%)
- Titel - od 3815 kj oduzeto 2263 kj (60%)
- Senta - od 12001 kj oduzeto 7819 kj (65%)
- Stara Kanjiža - od 13912 kj oduzeto 5740 kj (41%)
- Subotica - od 33042 kj oduzeto 15363 kj (46%)
- Novi Sad - od 5193 kj oduzeto 1141 kj (22%)
- Gospodinci - od 4375 kj oduzeto 2947 kj (67%)
- Čurug - od 8217 kj oduzeto 6432 kj (78%)

Od pet velikih zadužbina u Bačkoj, najviše zemlje je oduzeto od Zadužbine Marije Trandafil iz Novog Sada, kojoj je od 726 kj, oduzeto 83%, to jest, 606 katastarskih jutara. U procesu dije-ljenja zemlje bezemljašima nijesu svi bili zastupljeni. Stanovnici Vojvodine mađarske, njemačke i rumunske naciona-lnosti su bili izuzeti i njima zemlja nije dodjeljivana. Nasuprot njima, aplikacije za dodjelu zemlje mogli su podnositi Srbi, Hrvati, Crnogorci, Rusini, Slovaci, itd. Dakle, gledalo se da se na tom području ojača slovenski živalj. Pošto je po brojnosti srpski živalj od slovenskog bio najbrojniji, logično je da je u pro-□eku dobio i najveću površinu zemlje. U Slavoniji, pa sve do Zagreba, taj procenat ide u korist naroda hrvatske naciona-lnosti. Važno je napomenuti da u procesu oduzimanja zemlje nijesu izuzete ni tradicionalne crkve.

Crnogorci su, kao i drugi agrarni interesenti, bili uključeni u ovaj proces, a intenzitet rješavanja njihovih aplikacija za dodje-lu zemlje zavisio je od političke konstelacije u zemlji i od za-konskih rješenja koja crnogorske dobrovoljce nijesu tretirala na prihvatljiv način. U tom dvodecenijskom procesu računa se da je samo u Vojvodinu preseljeno blizu 1000 crnogorskih porodi-ca sa oko 5000 članova. Vojvodina je dala egzistenciju velikom

broju agrarnih subjekata pridošlih iz drugih djelova novoformirane kraljevine, tako da se u njoj kolonizovalo oko 100.000 poljoprivrednih interesenata – kojima je reformom dodijeljno 466.285 ha, odnosno 48% od ukupne površine veleposjedničkog zemljišta.

Rata, naselje u sastavu Bajmoka, u periodu između dva svjetska rata bila je najveća crnogorska kolonija u Vojvodini.

Crna Gora i kraj Prvog svjetskoga rata

Po završetku Prvog svjetskog rata (1914-1918) težak je bio položaj crnogorskih boraca koji su se poslije četvorogodišnjega ratovanja vratili u svoje domove. Teška je bila ekonomska i politička situacija u Crnoj Gori. Godine 1916, nakon kapitulacije Crne Gore pred Austrougarskom, kralj Nikola Petrović i njegova vlada su primorani da odu u egzil u Italiju, a potom u Francusku. Ni Kralj, ni Vlada nijesu uspjeli da se nametnu kao partneri u pregovorima na mirovnim konferencijama, niti da promovišu svoj projekat federalne državne organizacije i ujedinjenja južnoslovenskih naroda na ravnopravnim osnovama. Godine 1918. odlukama takozvane „Podgoričke skupštine“ Crna Gora je izgubila svoju državnost, vojsku i dinastiju. Njena teritorija unitaristički je sjedinjena sa teritorijom države Srbije, a njen narod inkorporiran je u srpski. U svom kapitalnom djelu „Podgorička skupština 1918“ akademik Mijat Šuković navodi da su izbori poslanika u podgoričku skupštinu, ako se uopšte mogu kvalifikovati izborima, zakazani i sprovedeni od nelegitimnih činilaca, nelegalno, bez primjene ustaljenih izbornih standarda, bez kontrole, što ih čini politički, pravno i kulturno antidemokratskim, i da su zakazani i sprovedeni u okolnostima koja imaju obilježja vojno-civilnog totalitarizma. Da su takvi, i u tim okolnostima, sprovedeni izbori omogućili da se poslanici određuju od izaslanika druge države, organizatora izbora, umjesto da se izaberu saglasno stvarnoj volji većine naroda.

Šuković zaključuje da rezultati tih „izbora“ nijesu dali, niti su mogli dati legitimitet i legalitet podgoričkoj skupštini da odlučuje u ime naroda Crne Gore i da ukine državu Crnu Goru.

Dakle, iako pobjednička zemlja i saveznik u ratu, Crna Gora nije bila uspješna u borbi protiv planova i interesa Srbije i nekih velikih sila, tako da je nakon deset vjekova njeno ime prvi put nestalo sa političke karte Evrope. Uzaludan je bio i vapaj američkog publiciste Vitni Vorena, koji u svojoj knjizi „Crna Gora - zločin Mirovne konferencije“ objavljenj u Njujorku 1922. godine, tretirajući odnos saveznika prema Crnoj Gori na Versajskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine, navodi: „Ako pustimo Srbiju i njene saučesnike da konačno dotuku ranjenu suverenost Crne Gore, mi jačamo svaku ruku koja udara na bezbjednost svijeta. Ako dopustimo da balkanska laž prođe kao istina, potkopaćemo temelje sopstvene slobode“. Uzaludna je bila i ocjena znamenitog Gledstona izgovorena u Domu lordova Parlamenta Velike Britanije: „Crna Gora ne bi mogla biti tretirana gore ni da se borila na strani centralnih sila“.

U novoj državnoj tvorevini Crna Gora je ostala bez imena, ali sa velikim ekonomskim problemima. Crnogorci su se morali prilagoditi i pronaći rješenje za egzistenciju svojih porodica. U potrazi za boljim životom, počelo je još jedno veliko iseljavanje, ovog puta u Vojvodinu i Metohiju, čime je potvrđeno vjekovno pravilo da je Crna Gora zemlja koja se neizmjerljivo voli, ali iz koje se i odlazi, često zauvijek.

Opšte prilike u Bajmoku poslije Prvoga svjetskoga rata i specifičnosti organizovanja agrarne reforme i kolonizacije

Završetkom Prvoga svjetskoga rata izmijenjena je geografska karta Evrope. Austrougarska monarhija se raspala, na Balkanskom poluostrvu je formirana nova država: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kasnija Kraljevina

Jugoslavija. Tada se, početkom dvadesetih godina XX vijeka, na teritoriji katastarske opštine Bajmok, formiraju naselja Rata, Mišićevo i Madaraški salaši. Granični dio Madaraških salaša nastaje povlačenjem jugoslovensko-mađarske granice, dok su dva pomenuta naselja nastala posredstvom agrarne reforme na takozvanom vlastelinskom zemljištu koje je eksproprisano od grada Subotice. Uslijed agrarne prenaseljenosti tokom procesa agrarne reforme i kolonizacije, izmijenjena je, pored etničke, socijalne i demografske strukture, i topografska slika Vojvodine, koja je u periodu od 1919. do 1931. godine dobila 130 novih naselja (64 u Bačkoj, 42 u Banatu i 24 u Sremu). Rata i Mišićevo su jedna od njih.

Na osnovu zakona, koji je usvojen 15. februara 1919. godine, u Kraljevini SHS zemljišni pošedi od preko 500 jutara su eksproprisani uz nadoknadu. U krajevima đe je vladala oskudica u obradivoj zemlji, eksproprisani su pošedi preko 200 jutara. U skladu sa agrarnom reformom, u Bajmoku je eksproprisano vlastelinsko zemljište. I sama Rata je svoje ime dobila na osnovu toga što je poštanska banka 1906. godine vlastelinsko zemljište, parcelišući ga, davala na dvadesetpetgodišnji zakup na otplatu, odnosno kako je to jezikom ovdašnjeg naroda bilo rečeno, na rate. Svaka parcela je iznosila po 25 katastarskih jutara. Zakupci, koji su uglavnom bili Bajmočani, su na zakupljenoj zemlji gradili kuće i tako se na Rati počelo formirati salašarsko naselje. A način da su kuće i salaši građeni od sredstava koja su otplaćivana „na rate“, kumovao je imenu samog naselja.

Naseljavanje Rate

Prvi stanovnici Rate bili su optanti, Hrvati i Bunjevci, potom dobrovoljci-kolonisti iz Prvoga svjetskoga rata, Crnogorci i Srbi (Bosanci, Hercegovci i Ličani). U međuvremenu, doselilo se i nekoliko porodica iz petnaestak kilometara udaljenoga

Tavankuta. Pored toga, na Rati je sagradilo svoje kuće i još nekoliko porodica agrarne sirotinje iz Bajmoka, Hrvata, Bunjevaca i Mađara.

Prvi kolonisti na teritoriji ovog naselja stižu, avgusta mjeseca 1921. godine. Oni dolaze iz takozvanog Bajskog trokuta, odnosno kacmarske, garske i bacalmaške opštine. Bile su to uglavnom hrvatske i bunjevačke optantske porodice, koje su željele da žive u zajedništvu sa svojim sunarodnicima u istoj državi. Porazom u Prvome svjetskom ratu raspala se Austrougarska monarhija. Trijanonskim sporazumom, zaključenim 4. juna 1920. godine u palati Trijanon u Versaju (Francuska), između zemalja Antante i Mađarske, regulisan je status nove nezavisne mađarske države i definisane njene granice prema sušedima. Povučene su nove granice, tako da su spomenute opštine iz Bajskoga trokuta ostale u Mađarskoj. Drugi dio Rate naseljen je dobrovoljcima čija je kolonizacija počela 1924. godine. Na Ratu tih godina dolaze i kolonisti iz Tavankuta. Prema zapisima nekadašnjega bajmočkog podbilježnika Karolja Kokajja, na Ratu je te godine kolonizovano 170 porodica. Prema tim zapisima, iz Mađarske, to jest iz Bajskoga trokuta, došlo je 30, iz Tavankuta 44, Crne Gore 76, Bosne 6, Srbije 8, i iz Like i Krbave 6 kolonističkih porodica. Iz Crne Gore je, sukcesivno do 1930. godine, doseljeno još 26 porodica. Ukupno su 102 crnogorske porodice kolonizovane na Rati. Organizovana nastava u ovom naselju počinje 1924. godine, ali škola na Rati se gradi tek 1930. godine.

Donošenjem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, novoformirana vlada nastoji da, barem djelimično, pomogne položaj dobrovoljaca i amortizuje političke, a posebno velike ekonomske probleme. Prema ovom zakonu svaki dobrovoljac, koji se upisao kao kolonista, dobijao je pet hektara zemlje i zemljište za kuću. Kolonističke dobrovoljačke porodice koje dolaze u Bajmok dobijaju 8,75 katastarskih jutara zemlje, a pored toga i po jedno katastarsko jutro po svakom članu domaćinstva. Ostali

kolonisti i bezemljaši po članu domaćinstva dobijaju samo tri četvrtine ili jedno jutro zemlje. Jedan manji dio proleterijata, takođe poslije agrarne reforme dobija, 2-3 k. jutra zemlje. U to vrijeme i jedan broj hrvatskih i bunjevačkih porodica dobija na Rati zemljište za kuće.

Bezemljaši neslovenskoga porijekla su, odlukom tadašnjeg režima, isključeni iz agrarne reforme. Uslijed unaprijed planirane nacionalne isključivosti, starošedioci, koji su vjekovima vodili borbu protiv veleposjednika, prilikom diobe zemlje ili ne dobijaju zemlju ili pak od režima dobijaju samo simbolične površine. Bez obradive zemlje ostaju sluge i biroši, stoga ova dioba zemlje nije mogla biti pravedena. Agrarnom reformom su i drugi nezadovoljni... Pored toga nezadovoljstva tadašnje političke stranke i na druge načine čine pokušaje u cilju zaoštavanja političke situacije, posebno „nacionalnog pitanja“. Vladajuće partije pokazuju dozu arogancije i ne plaše se raznovrsnih ekstremnih nastupa, kao što su ometanje zborova, izazivanje tuča i slični incidenti koji su 1926. godine bili česti na ševeru Vojvodine. Tako se dogodilo i to da je na jednoj tržnici poslije održanoga zbora došlo do, kako se u ovom kraju Vojvodine kaže „ukrštanja toljaga“. Nakon krvavih sukoba, navodi subotički list „Neven“, slabija strana se povukla u obližnju krčmu.

I pored različitoga mentaliteta, običaja i kulture, vremenom su odnosi između kolonista i starošedilaca postajali sve bolji. Vrijeme i zajednički život čini svoje i, među stanovnicima Rate različite nacionalnosti, jača duh tolerancije i stvaraju se prijateljske veze...!

Crnogorci - kolonisti na Rati...

Crnogorci su se naselili na Rati u periodu od 1924. do 1930. godine, a najbrojnije i najintezivnije 1925. i 1926. godine. Crnogorske porodice, koji su se kolonizovale na krajnjem ševeru tadašnje države, potiču iz cijele Crne Gore: sa Njeguša

(Vrbice), sa Čeva (Vukotići), iz Cuca (Perovići i Krivokapići), iz Ceklina (Vukmirovići i Nikolići), iz Ljubotinja (Prlje), iz Pješivaca (Kontići, Đukići i Batrićevići), Grahova (Kovačevići), Banjana (Pejovići, Bjelice i Aleksići), iz Nikšića (Bojičići, Boljenovići, Abramovići, Vukovići, Vučurovići, Vorotovići, Vojvodići, Uroševići, Tomanovići, Šarovići...), sa Golije (Tadići i Doknići), sa Durmitora (Žugići i Golubovići), iz Podgorice (Popovići, Vučinići, Mićkovići, Božovići, Vuksanovići, Grujići...), iz Pipera (Četkovići i Radovići), iz Kuča (Božovići, Vujoševići, Radonjići, Radmilovići...), iz Bratonožića (Krkelići), iz Morače (Pantovići), iz Vasojevića (Miloševići, Vasovići...), iz Grblja i Boke (Mazaraci, Andrići, Jovanovići...). Najviše Crnogoraca naseljenih na Rati je bilo iz Nikšića i njegove okoline.

Među prvima 1924. godine su se naselili Jovan Krkelić iz Bratonožića, Todor Vujošević i Savo Božović iz Kuča. Prvo su dolazili pojedinci, uglavnom nosioci kolonizacije, da bi obezbijedili smještaj porodici. Kada su stigli ostali članovi porodice, privremeno su smješteni na salašima. I više porodica je živjelo na salašu, sve dok ne bi sagradili kuću. Oni koji su ranije došli prihvatili su rođake, bratstvenike i kumove, a bilo je slučajeva da su se Crnogorci smješitali i kod ranije doseljenih kolonista, ali i mještana, starošedilaca.

Naseljeni Crnogorci su imali status dobrovoljaca ili kolonista. Dobrovoljci su bili oni doseljenici iz Crne Gore, koji su učestvovali kao nepunoljetni vojnici u Prvome svjetskome ratu i oni, koji su došli da pomognu rat iz Amerike (učesnici balkanskih i Prvoga svjetskoga rata). Kao dobrovoljci dobijali su bez ikakve naknade 8,5 katastarskih jutara zemlje u parceli i plac za kuću. Oni koji su dobili salaše imali su krov nad glavom, a država je umjesto njih platila salaš arendašima tj. vlasnicima i graditeljima. Dobrovoljci koji nijesu dobili salaš, već su gradili novu kuću, bili su obavezi da drvenariju za kuću otplaćuju državi, na rate u periodu od 10-15 godina. I tu se primjećuje neravnopravnost uslova pod kojima je

vršeno naseljavanje kolonista i dobrovoljaca iz Prvog svjetskog rata. U boljem položaju su bile brojčano male porodice koje su na svojim „parcelama“ zatele stambene i ekomske zgrade, od porodica sa više članova koje su došle na „golu“ zemlju i koje su morale graditi i kuću i pomoćne objekte.

Kolonisti su bili svi ostali naseljeni Crnogorci. Oni su dobijali nešto manje zemlje u parceli (osam katastarskih jutara) i morali su zemlju da oplaćuju na rate u periodu od 10-15 godina. Svi naseljenici (dobrovoljci i kolonisti) su bili oslobođeni državnoga poreza Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za narednih 15 godina. Crnogorac se iz korijena, osnove, morao prilagođavati Vojvodini. Svoj kamen i krš je zamijenio zemljom, prašinom i blatom. Umjesto svoje rodne kamene kuće, morao se prilagoditi životu u zemljanoj nabijači građenoj od ćerpića. Ćerpić je nepečena opeka od blata sa slamom, sušena na suncu. Nakon crnogorskih krševitih brda, šumovitih planina i malih dolova, teško se bilo privići na nepreglednu bačku blago talasastu ravnicu, ispresijecanu poljskim putevima. Crnogorci su teško prihvatili novi način života, ambijent i klimu u Vojvodini. Starci i mala deca su počeli umirati, a žene su imale problema sa trudnoćom, pa se pojavio strah i sumnja. To je podstaklo jedan broj porodica da se vrate u zavičaj, đe je voda zdravija i ljepša, a klima bolja.

Na Rati su postojale dvije grupe crnogorskih doseljenika, koje su se vratile za Crnu Goru. Prvu grupu čini oko 25 porodica, koje su se vratile u periodu od 1930. do 1941. godine. Tu grupu su, između ostalih, činili: Mirko Delibašić, Filip Perović, Simeun Tomanović, Marko, Mirko i Krsto - Mali Vučurović, Vaso i Krsto Vrbica, Marko Mićković, Đuza, Nikola i Vaso Radonjić, Mitar i Mašan Grujić, Jefto Vučinić, Petar i Simo Radmilović, Spasoje Tadić, Labud Jovanović, Pavle Radonjić, Mitar Jočić, Krivokapić...

Druga grupa, u kojoj je bila 31 crnogorska porodica, iselila se sa Rate u periodu od 6. aprila 1941. do 14. juna 1941. godine.

U toj grupi su između ostalih, bile porodice Blagoja Abramovića, Milovana Božovića, Boška Jovetića, Spasoja Jovetića, Dušana Jovetića, Danila Jovanovića, Milana Jovanovića, Toma Jovanovića, Andrije Jovanovića, Boža Kontića, Jovana Krkelića, Mitra Krkelića, Boža Lekovića, Steva Lekovića, Vuka Tomanovića, Todora Vujoševića, Pera Prlje, Ljubice Prlje, Maša Prlje, Radovana Abramovića, Mirka Nikovića, Spasoja Đukića, Nikole Bojovića, Milosave Mijanović Dragutinović, Zeka Đerkovića, Sima Đerkovića, Sava Božovića, Vlaka Božovića, Lazara Boljanovića, Stane Đarić, Ljubice Jovanović ... Ostali Crnogorci sa Rate internirani su u Mađarsku u logore Barč i Šarvar dana 14. juna 1941. godine.

Između dva svjetska rata Crnogorci sa salaša podižu nove kuće kod željezničke stanice, bliže Bajmoku i formiraju ulice na Rati. Kuću od naboja „nabijanke“ je pravio svako sam sebi, a gradnja kuće je rađena mobom. Mobu – ispomoć, Crnogorci su činili još udovicama i sirotinji. Naselje Rata nije imalo tvrde puteve i trotoare ispred kuća, živjelo se „od danas do sutra“, iz razloga što Crnogorci još uvijek nijesu bili sigurni da li će ostati ili će se vratiti za Crnu Goru. Ulice nijesu bile osvijetljene, a električna struja u kućama je bila slaba, i palila se samo rano ujutru i uveče. Crnogorci su najčešće dobijenu zemlju davali „napola“ mještanima i bivšim vlasnicima, koji su imali sredstva za rad (plug, sijačicu, brane, drljače - parače i vršalice na parni pogon), a ako je nijesu izdavali, onda su žene i djevojke nosile teret obrađivanja zemlje. Bilo je i takvih koji se nikad nijesu za stalno naselili u Vojvodinu, a zemlju su izdavali na obrađivanje (Krivokapići). Zadruga, agrarna zajednica koju je predvodio Mašan Grujić i Štedionica, na čelu sa Petrom Prljom su vršile veliku ulogu na Rati.

Jevrejske porodice Kunig i Wais su početkom tridesetih godina bili stanovnici i glavni trgovci na Rati. Od njih su Crnogorci uzimali na veresiju (kredit) namirnice, obuću, odjeću, tekstil,

građevinski materijal. Veresiju su uzimali tokom cijele godine, sve do prodaje žita ili kukuruza. Kasnije je na Rati bilo šest prodavnica, a vlasnici su postepeno postajali i Crnogorci. U prodavnicama se kupovao gas-petrolej, so, šećer, kafa i druge potrepštine koje domaćinstvo nije moglo samo proizvoditi. Sredinom tridesetih godina prošlog vijeka na Rati su radile prodavnice: kod Šikonje - Futo, prodavnica Olge Mijanović, radnje koje su držali Tomo Jovanović, Petar Radmilović i Andrija Anović i još jedna koja se nalazila u današnjoj Primorskoj ulici. U tom vremenu na Rati je počela da se širi i mreža kafana u kojima su se okupljali različiti slojevi društva, od paora i nadničara do činovnika i žandara, ali i boema i umjetničkih duša. Tridesetih godina pa do početka Drugog svjetskog rata radilo je šest kafana: Zvekanova-vlasnika Mirka Delibašića, kafana koju su držali Aleksa Grgur i Spasoje Jovetić, kafana Steva Lekovića, kafana Krsta Vučurovića, Hinderburg kafana i još jedna u današnjoj Bunjevačkoj ulici.

Račanski proleterijat i put Crnogoraca i ostalih Račana ka kulturnom razvoju, političkoj organizovanosti i ekonomskoj slobodi

Ekonomska nesigurnost i strijepnja za budućnost među stanovnicima je bila takođe prisutna. Mnogi Račani nijesu gledali na zemlju i njene mršave prihode kao na dobru i sigurnu perspektivu za svoje nasljednike. Imajući to u vidu većina kolonista, pa i oni najsiromašniji, orijentisali su se na školovanje dece, uglavnom u Subotici.

Tridesetih godina u subotičkim srednjim školama oživljava i jača organizovana aktivnost Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Na subotičkom Pravnom fakultetu, koji je radio od 1920. godine do 1. aprila 1941. godine, još od ranije primjetno raste uticaj KPJ. Studenti

su dolazili sa cijele teritorije kraljevine, a školske 1921/1922. godine, od ukupno upisanih 496 studenata, 107 je bilo sa teritorije Crne Gore.

U jesen 1932. godine na Pravni fakultet u Subotici se upisuju i Cetinjani Krsto Popivoda i Radoje Vujošević. Oni se odmah uključuju u revolucionarni rad i već oktobra mjeseca 1933. godine, postaju članovi Saveza komunista Jugoslavije u partijskoj ćeliji na Pravnom fakultetu. Iz Danilovgrada 1935. godine na studije dolazi i Ilija Dragović, sestrić Ivana Mulutinovića. Popivoda i Vujošević su nakon rata proglašeni za narodne heroje, a Dragović je nosilac „Partizanske spomenice 1941“. Krsto Popivoda je u periodu od 1946. do 1948. godine bio predsjednik Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Vlade FNRJ. Subotica je tridesetih godina prošlog vijeka bila u ekspanziji u svakom pogledu: po popisu iz 1931. godine bila je u Kraljevini Jugoslaviji treći grad po veličini, iza Beograda i Zagreba, a ispred Sarajeva, Skoplja, Novog Sada, Ljubljane...

Račanska omladina na ovim obrazovnim institucijama u Subotici, dolazi u dodir sa komunističkim idejama. Već sredinom tridesetih godina nekoliko đaka postaju članovi SKOJ-a. Vezu između Subotičana i račanskih skojevaca održava Crnogorac iz Cetinjskog sreza Ilija Lubarda, koji je tada već bio član KPJ. Račanski skojevci 1935. godine izvode uspješnu akciju, a agrarni proleterijat priprema se za štrajk. Među skojevcima sazrijeva misao i traži se najpogodniji način da se od individualnog idejno-političkog rada pređe na masovnije oblike aktivnosti. Iako malobrojna, skojevska grupa preduzima akciju: uz saradnju učitelja i demokratski nastrojenih kolonista 1936. godine formiraju Narodnu knjižnicu i čitaonicu. Kada se odlučivalo kako da se nazove tek osnovana knjižnica i čitaonica, došlo je do izvjesne rasprave među članovima. Članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije su predlagali da nova kulturna organizacija nosi ime revolucionara Vasa Pelagića ili Maksima

Gorkog, što bi bilo u skladu sa njihovim idejama i političkim opredjeljenjem. Ipak, pobijedio je prijedlog mladih crnogorskih kolonista da knjižnica i čitaonica nose ime velikog crnogorskog vladike i književnika Petra II Petrovića Njegoša. Za sekretara Knjižnice i čitaonice „Njegoš“ izabran je mladi Crnogorac, skojevac Vukan Đukić. U pravu je izabran i Radivoje Knežević, već poznati borac radničkog pokreta. Za razvoj aktivnosti knjižnice iznajmljivana je kućica u blizini škole. Ona postaje središte okupljanja Raćana i raćanskih mladih komunista. Na Rati je 1937. godine već bilo pet skojevaca. U okviru knjižnice ilegalno je djelovala aktiva SKOJ-a. Te godine se pored knjižničarskih djelatnosti oformljuju i dvije sekcije, dramska i sportska.

Od sredstava zarađenih na ulaznicama i od dobrovoljnih priloga kupuju se knjige, šah garniture i rekviziti za stoni tenis. U jesen 1937. godine održana je skupština knjižnice na kojoj se pored postojećih sekcija, formira i Odbor za omladinu, koji se angažuje u radu na omladinskim pitanjima. Istom prilikom pokrenuto je i pitanje izgradnje Doma kulture na Rati, pa je izabran i Odbor za podizanje doma. Nosioci rada u knjižnici bili su skojevci i svaki od njih pojedinačno je bio direktno uključen u kulturni rad sa jasno definisanim zadacima. Počelo je omasovljavanje i očigledno se vidio uticaj mladih skojevaca na kreiranje kulturnih aktivnosti na Rati. Saradnja između Knjižnice i čitaonice „Njegoš“ na Rati i „Preporoda“ u Žedniku postaje sve intezivnija. Zidne novine su uređivali i izdavali redakcijski i umjetnički odbori. Kasno, u jesen 1939. godine, kada se broj članova SKOJ-a i simpatizera povećao, formira se Povjereništvo SKOJ-a. Za sekretara povjereništva je izabran (pomenuti) Vukan Đukić. Od tada društveno-politička, kulturno-zabavna i sportska aktivnost u okviru knjižnice postaje obuhvatnija. Kupljen je i filipsov radio uređaj koji je unio nov oblik zabave u rad ove napredne organizacije. Četvrtkom su slušane „humorističke večeri“ Radio Beograda, pa je u tim prilikama prostori-

ja čitaonice bila prepuna slušalaca. Ponekad je taj broj prelazio stotinu ljudi. Atmosfera je bila živa i dinamična, stariji su obično šedeli na klupama, a mladi su stajali unaokolo. Knjižnica i čitaonica „Njegoš“ je imala i svoju slavu, Petrovdan, koji se slavi 12. jula. Tog dana Crnogorci su dobrovoljnim prilogom priređivali slavlje, čast, pjesmu i igru.

*Kulturno-politički život Rate i mladi Raćani
kao iskra svih kulturnih dešavanja*

Subotom su omladinci na Rati uspješno organizovali igranke. Odbor za omladinu na igrankama je uveo stalno dežurstvo, kao mjeru predostrožnosti da ne bi na provokativan način dolazilo do tuča i time se krnjio ugled knjižnice i čitaonice. Dežurstvo je bilo potrebno i zbog činjenice da su žandarmi i agenti pratili i kontrolisali aktivnosti napredne omladine na Rati.

Uvođenjem usmenih novina, subotom prije početka igranke, osvježen je rad na informisanju mladeži o aktuelnim pitanjima. Usmene novine su počinjale „Vrapcem“ u kome je alegorično, ali kritički, opjevana spoljna i unutrašnja politika Jugoslavije. Zatim začinjjen humorom, slijedio je osvrt na lokalne probleme koje režim nije rješavao ili ih je zapostavljao. I na ovaj način su napredni omladinci sa Rate politički uticali na široke narodne mase.

Na Rati se 1936. godine osnivaju dva kulturno umjetnička društva, „Njegoš“ i „Budućnost“, koje je djelovalo kao pozorište. U njima se gajila ljubav prema pjesmi, slušanju gusala, igranju zetskog kola, ora, proletera – „Oj ha“. U njima je mladež učila i nove igre: valcer, tango, step, vranjanku i polku. U čitaonici su se održavale igranke svake subote, a ponekad i neđeljom. Na Rati je imalo uticaja i Sportsko sokolsko društvo, koje je svake godine 6. maja na „đurđevdanski uranak“ organizovalo takmičenje u konjičkim vještinama, jahanje i preskakanje, takmičenje u zatezanju konopca, bačanju kamena s ramena i u drugim sportskim vještinama.

Sva mladež Rate se bavila sportom, a išlo se u posete drugim kolonijama - selima u Žednik, Aleksa Šantić, Mišičevo, Kulski Sokolac i Njegoshevo.

Dramska sekcija, ili kako je neđe navođeno, „Diletantsko pozorište Budućnost“ svoje pozorišne predstave, skečeve i humorističke večeri izvodila je u školskoj zgradi na Rati, a povremeno i u obližnjoj kafani. Svakog mjeseca su priređivali predstave – priredbe, a najviše su se igrali komadi „Balkanska carica“, „Jazavac pred sudom“ i „Gospođa ministarka“... Zabilježeno je da su 1940. godine izvedeni Cankarev: „Sluga Jernej i njegovo pravo“, „Seljak i june“ i dr. Ovakav rad dramske sekcije je proširen i izvođenjem priredbi u Bajmoku, Mišičevu, Aleksi Šantiću, Biliću kod Sombora i na drugim mjestima. Gostovanja su upriličena i u gradovima kao što su Subotica i Senta. Najaktivniji članovi dramske sekcije su bili: Mirko Delibašić, Labud Jovanović, Dušan Vuković, Ljubica Delibašić, Nikola Batrićević, Vaso Vrbica, Veselin Popović, Vuko Kontić i Petar Prlja.

Poslije javno izražene potrebe za izgradnjom Doma kulture sa pozorišnom binom, konstituisan je Odbor za izgradnju doma. Pod uticajem skojevaca Odbor je odmah započeo konkretne aktivnosti. Osmišljena je akcija prikupljanja dobrovoljnog priloga za izgradnju doma u vidu „ciglica“. One su pored Rate i Bajmoka prodavane i u okolnim selima i kolonijama. Nakon uspješno realizovane akcije, kupljena je dovoljna količina cigle za ostvarivanje ove zamisli, ali do izgradnje doma nije došlo zbog izbijanja Drugoga svjetskog rata i okupacije zemlje.

U međuvremenu SKOJ-evska organizacija je omasovljena. Već početkom 1940. godine u Povjereništvu SKOJ-a bilo je 14 članova, od kojih su većina bili Crnogorci. Upamćeno je da su od toga broja četiri omladinca i omladinke iz redova hrvatske nacionalnosti. Time su stvoreni preduslovi da povjereništvo svoj rad proširi na hrvatski i bunjevački živalj regrutovan uglavnom među poljoprivrednim nadničarima i zanatskim radnicima.

Na inicijativu skojevaca, u jesen 1939. godine, u radnji lokalnoga berberina Marka, održan je skup na kome je osnovano Kulturno prosvjetno društvo „Mladost“. Ono je imalo sličan zadatak kao i Knjižnica i čitaonica „Njegoš“, koja je okupljala uglavnom pripadnike crnogorske zajednice. Poseban značaj i uloga „Mladosti“ je u tome što su KPJ i SKOJ u to vrijeme proširili svoj uticaj na Hrvate i Bunjevce na Rati i agrarnu sirotinju, koja je do tada, uglavnom, bila pod uticajem drugih legalnih političkih stranaka. U društvu se brzo i mnogo radilo na omasovljenju članstva. Oformljena su dva odbora: jedan za omladinu, sa kojom je radila Katica Pleša član SKOJ-a, i drugi za odrasle sa kojima je radio između ostalih i Marko Bačić-Šantavi.

Članovi Kulturno-prosvjetnog društva „Mladost“ su svoje predstave, vesele večeri i druge priredbe izvodili u školi na Rati i u „Varginoj gostioni“ u Bajmoku. Repertoar su činili skečevi, šale, doskočice i ozbiljna dramska djela kao „Gospođa ministarka“, „Vlast“, i dr. Pored ovih oblika rada, redovno je kupovana i čitana štampa, a knjižni fond je neprestano bogaćen. Zidne novine su takođe postigle vid kulturno-prosvjetne aktivnosti i bile su tribina i za samostalne radove, mahom omladine. Iako su Knjižnica i čitaonica „Njegoš“ i Kulturno prosvjetno društvo „Mladost“ bile dvije posebne kulturne institucije, međusobna saradnja nije izostajala, jer su obje organizacije radile pod istim idejama i predvođene naprednom omladinom na Rati. Saradnja je neprimjetno učvršćivana i proširena. Dokaz za to pruža nam zajednički nastup na godišnjicu pogubljenja Matije Gupca, vođe seljačkog ustanka. Stambene prostorije berberskog radnika bile su pretijesne da bi mogle da prime sve prisutne, mahom raćansku sirotinju, koji su na ovu svečanu priredbu došli. Isti program je izveden i u prostorijama Knjižnice i čitaonice „Njegoš“. Zahvaljujući svestranoj angažovanosti SKOJ-a i njenog članstva, tom prilikom su se prvi put, na istom svečanom nastupu, našli okupljeni Crnogorci, Hrvati, Bunjevci, Mađari i Srbi. Rad

i uticaj KPJ je kroz ove oblike bio očevidan. Djelatnost mladih se ogledala i u rasturanju i širenju prokomunističke štampe: „Žena danas“ i „Narodni glas“, a među mađarskim žvljem propagirani su listovi: „Nepszava“ i „Hid“. Rad i prostorije Knjižnice „Njegoš“ i Kulturno-prosvjetnog društva „Mladost“ stalno su bili pod prismotrom bajmočke žandarmerijske stanice, čiji su žandarmi i agenti često vršili pretrase, pokušavajući da pronađu razlog za zabranu njihovog rada.

Stanovnici Bajmoka su 1969. godine, u znak šećanja na predratnu djelatnost napredne omladine na Rati, na zgradi Zadružnog doma otkrili spomen ploču.

Crnogorci predvodnici predratne napredne omladine na Rati

Subotički Pravni fakultet je na ševeru Vojvodine sredinom tridesetih godina bio centar napredne omladine. Na ovom fakultetu je već 1933. godine osnovana prva partijska ćelija. Na fakultetu, pored Subotičana, studira i mnogo mladih iz okolnih kolonističkih naselja, pa tako i mladi sa Rate. Novoformiranu, drugu partijsku ćeliju sačinjavali su studenti kolonisti. Njeni članovi su bili Milorad Vuković, Radosav Bojović, Božo Miletić i Gojko Durutović. Rođaci Radosava Bojovića živjeli su na Rati, pa je on zimi otuda išao u školu. Kada su članovi dvije partijske organizacije na Pravnom fakultetu u Subotici donijeli odluku da će se baviti organizovanjem mladih koji žive po naseljima, rad sa mladim u Bajmoku i Rati povjeren je Radosavu Bojoviću.

Među mladim Raćanima brzo su se širile napredne ideje. Vukan Đukić je 1935. godine postao član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Družio se sa Ilijom Lubardom koji je bio učenik subotičke gimnazije i Jokom Lekovićem koji je pohađao Trgovačku akademiju u Subotici. Tri Raćanska druga, Đukić, Lubarda i Leković su, 1. maja 1935. godine, izveli prvu akciju

sa ciljem da stanovništvu Bajmoka i Rate stave do znanja da i među njima ima članova Partije i skojevaca. Uspješno su izveli akciju lijepljenja velikih revolucionarnih plakata. Na plakatu se nalazio nacrtan srp i čekić, parole kojima se klicalo slobodi i jednakosti i tekst: Proleter i svih zemalja ujedinite se! Tog prvomajskog jutra plakati su osvanuli u centru Bajmoka na kiosku pored bioskopa, na vratima Šilove prodavnice i na ulazu Zvekanove gostionice u blizini Rate. Akcija se nije sviđela poglavarstvu naselja i odmah je slučaj prijavila somborskoj žandarmeriji koja je sprovela istragu. Tokom istrage, koja je trajala nekoliko sedmica, priveden je Joko Leković. Dva dana su ga tukli i ispitivali u vezi lijepljenja plakata. Leković ništa nije priznao i zahvaljujući njemu uspješno je realizovana prva akcija mladih, naprednih Raćana. Ilija Lubarda kasnije postaje član Komunističke partije Jugoslavije i učestvuje 13. jula 1941. godine u crnogorskoj narodnoj ustanku. Lubarda, zajedno sa svojom sestrom Maricom, je poginuo 1942. godine. Joko Leković je u Narodno oslobodilačkom ratu učestvovao od 1943. godine. Umro je 1966. godine kao pukovnik Jugoslovenske narodne armije.

Tekst prvomajskog plakata iz 1935. godine:

*Spremite se braćo, jer smo poniženi
od grdnog parazita međ' nama što je,
jer smatraju da smo životinjske sjeni
il' roblje vječno, svejedno to je.*

PROLETERI I ZEMLJORADNICI SVIJU ZEMALJA UJEDINITE SE!

Zemljoradniče, krajnje je vrijeme da skineš sa sebe čeličnu koprenu koja ti ne da da živiš u obliku pravoga čovjeka, da skineš koprenu koja te guši, a kroz koju ti licemjerni kapitalisti sisaju i posljednju trunku snage i života.

Zemljoradniče, krajnje je vrijeme da se osvijestiš, pa da uvidiš svoje današnje stanje... Tebe današnja gospoda, koja sjede na tronovima svojih palata posmatrajući sa zadovoljstvom i uživajući u tvojim mukama, jer znaju da tvoj mučni život donosi lako i raskošno uživanje... Ti radiš vječno..., a šta imaš?... Imaš samo pravo i povlasticu da na ulicu od gladi crkneš kao životinja. A pogledaj njih: sjede samo na zlatnim stolicama, ne radeći ništa, jer znadu da će im sigurno i na vrijeme stići proizvod tvog krvavog znoja..

Osvijesti se zemljoradniče, pa se ugledaj na Sovjetsku Rusiju, a ne dopuštaj da te sluge današnjih kapitalista vuku za ular obećavajući ti razne nagrade lažno, i to samo kada ih ustrebaš. Osvijesti se, još nije kasno, a zato ćeš dobiti kao nagradu, SLOBODU i JEDNAKOST, za koju ćeš imati samo sebi da zahvališ.

Maja 1935. godine

(u okviru: srp i čekić)

Neposredno prije izbijanja Drugoga svjetskoga rata organizacija Saveza komunističke omladine Jugoslavije na Rati je imala 15 članova.

Predratni članovi SKOJ-a na Rati bili su i pripadnici crnogorske zajednice Stanka Đukić i Danica Mijanović, koju su neprijatelji strijeljali na Banjici 1943. godine. Mladi skojevac je bio i Dimitrije Božović, koji se priključio partizanskome pokretu čim je počeo rat. Sa sedam svojih drugova gine 23. jula 1943. godine u selu Apatovac kraj Križevaca, đe se sklonio poslije bjekstva iz Lepoglave. Božović je bio borac Kalničkoga partizanskog odreda. Predratni član Saveza komunističke omladine na Rati je bio i Radosav Kontić, kasnije nosilac Partizanske spomenice 1941. Kontić je u Moskvi završio vojnu akademiju i kao pilot poručnik umro je 1946. godine. Mladi komunista iz tog vremena je bio i Bogdan Pejović, koji se 1948. godine izjasnio za rezoluciju Informbiroa. Sa Rate je i Božidar Jovanović, koji je Ordenom narodnoga heroja odlikovan 27. novembra 1953. godine.

Drugi svjetski rat i teška sudbina Raćana u okupaciji

Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata teritorija Vojvodine je podijeljena u tri okupacione zone. Pod direktnom njemačkom upravom je bio Banat, Srem je pripojen Nezavisnoj državi Hrvatskoj, a Bačka je pripala Mađarskoj pod vođstvom Mikloša Hortija. U ratnim godinama Rata je preživljavala vrlo teška vremena. Od zvaničnoga datuma početka rata u Jugoslaviji, 6. aprila 1941. godine, do kobnoga 14. juna, ukupno 31 crnogorska porodica je odlučila i uspjela da napušti Ratu i vrati se u svoju Crnu Goru. Stari crnogorski ratnici su ošetili dolazak ratne oluje. Po onoj Njegoševoj: „Đe je zrno klicu zametnulo, onde neka i plodom počine“, vratili su familije na svoja vjekovna ognjišta.

Ostali su sa zebnjom iščekivali vrijeme koje dolazi, vrijeme za koje su znali da neće biti spokojno. Hortijeva Mađarska je objavila rat Jugoslaviji, 11. aprila 1941. godine, ne poštujući tri mjeseca ranije potpisan pakt o prijateljstvu dvije zemlje. Sljedećega dana je počela njena invazija na Bačku. Dolaskom okupatora, koji je odmah uspostavio svoju vlast, među stanovnicima Rate zavladała je zabrinutost, jer su znali da neće biti ostavljeni na miru. U prvim danima okupacije Rate, ubijeno je 5 mještana među kojima i Crnogorci Danilo Jovanović i Marko Drinčić, dok je u Novom Sadu strijeljan Vuko Kontić. Okupator je 14. juna 1941 u logore u Nađkanjižu, Barč, Šarvar i selo Kokinjci (pored Bjelovara) deportovao dobrovoljačke, kolonističke i optantske porodice koje su se poslije 1918. godine doselile u Bajmok, Mišičevo i na Rati. Da bi na što mirmiji način sproveli akciju internacije, nove okupatorske vlasti su kolonističkim porodicama objašnjavale da ih vraćaju u krajeve iz kojih su doseljeni poslije Prvoga svjetskoga rata. Laž i prevara su otkriveni kada je voz sa prepunim vagonima iz Sombora krenuo prema jugoslovensko-mađarskoj granici. Nesrećni putnici su shvatili da za njih počinje životna agonija za koju niko nije mogao znati kada i kako će se završiti.

*Crnogorci sa Rate internirani 14. juna 1941. godine
u logore Mađarske, Barč i Šarvar*

Abramović M. Milutin (1920)
Abramović A. Tomaš (1896)
Abramović B. Gordana (1900)
Abramović C. Marko (1889)
Abramović Č. Radovan (1872)
Abramović Đ. Ivana (1906)
Abramović M. Anđa (1924)
Abramović M. Janica (1928)
Abramović M. Leposava (1931)
Abramović M. Savo (1922)
Abramović M. Stana (1933)
Abramović P. Cvijeta (1911)
Abramović R. Milan (1939)
Abramović R. Radojica (1936)
Abramović S. Anđa (1932)
Abramović S. Danica (1938)
Abramović S. Mileva (1907)
Abramović S. Milivoje (1934)
Abramović S. Vidak (1936)
Abramović T. Jovan (1937)
Abramović T. Milica (1929)
Abramović T. Mirko (1934)
Abramović T. Olga (1931)
Aleksić J. Vaso (1884)
Aleksić V. Bosiljka (1932)
Aleksić V. Božana (1930)
Aleksić V. Božidar (1930)
Aleksić V. Lazar (1926)

Aleksić V. Tijana (1924)
Andrić Đ. Dragica (1941)
Andrić Đ. Mileva (1922)
Andrić G. Jela (1898)
Andrić L. Mitar (1887)
Andrić M. Božidar (1925)
Andrić M. Danica (1927)
Andrić M. Dušan (1922)
Andrić M. Đuro (1920)
Baltić Pero (1889)
Baltić Ilinka (1895)
Baltić P. Olga (1936)
Batrićević Đ. Nikola (1893)
Batrićević G. Njegosava (1857)
Batrićević N. Anđelija (1920)
Batrićević N. Ljubo (1928)
Batrićević N. Mato (1930)
Batrićević N. Milka (1938)
Batrićević N. Milorad (1924)
Batrićević S. Đuro (1853)
Batrićević U. Velika (1899)
Bjelica D. Krstinja (1885)
Bjelica I. Drago (1922)
Bjelica I. Luka (1920)
Bjelica L. Ratko (1941)
Bjelica U. Ruža (1925)
Božović Anka (1903)
Božović Đ. Savo (1881)
Božović Đ. Vlado (1888)
Božović M. Đuro (1857)
Božović N. Plana (1885)
Božović V. Biserka (1926)

Božović V. Jelena (1928)
Božović V. Slavka (1922)
Božović V. Zagorka (1924)
Delibašić Jela (1900)
Delibašić Novica (1890)
Delibašić R. Janja (1926)
Delibašić R. Milorad (1924)
Delibašić R. Vera (1929)
Doknić Stanojka (1898)
Doknić Š. Boško (1933)
Doknić Š. Božidar (1933)
Doknić Š. Dimitrije (1927)
Doknić Š. Jelena (1936)
Doknić Š. Mihailo (1925)
Doknić Š. Milena (1940)
Doknić Š. Milivoje (1930)
Doknić Š. Novak (1921)
Doknić Š. Strahinja 81923)
Doknić Šćepan (1888)
Dragutinović A. Grana (1898)
Dragutinović Milosava (1897)
Drinčić R. Milosava (1878)
Drinčić M. Risto (1872)
Drinčić R. Savo (1918)
Drinčić S. Vera (1944)
Drinčić T. Saveta (1922)
Đukić S. Novo (1928)
Đukić Joka (1915)
Đukić M. Sara (1897)
Đukić Nada (1938)
Đukić S. Julka (1930)
Đukić S. Spasoje (1887)

Đukić S. Stanka (1926)
Đukić S. Zorka (1924)
Đukić Savo (1913)
Đukić Stana (1896)
Filipović I. Stevo (1928)
Filipović Ivan (1895)
Filipović Marija (1896)
Golubović Ljubica (1898)
Grgur Todor (1881)
Ivanović P. Vidak (1884)
Ivanović T. Milosava (1902)
Ivanović V. Mihailo (1932)
Ivanović V. Natalija (1936)
Ivanović V. Petrana (1925)
Ivanović V. Radojica (1934)
Ivanović V. Vera (1939)
Jovanović B. Boro (1928)
Jovanović B. Dragutin (1922)
Jovanović B. Lazar (1920)
Jovanović B. Olga (1924)
Jovanović L. Vidosava (1900)
Kilibarda Stojan (1924)
Knežević I. Ružica (1894)
Knežević L. Milica (1898)
Knežević M. Ksenija (1903)
Knežević M. Radivoje (1874)
Kontić Ljubica (1913)
Kontić M. Dušan (1893)
Kontić M. Zlatana (1906)
Kontić N. Mijat (1861)
Kontić N. Radosav (1848)
Kontić Stana (1869)

KontiĆ V. Đorđe (1931)
KontiĆ V. Jelena (1929)
KontiĆ V. Natalija (1927)
KontiĆ V. Petar (1925)
Kovačević A. Jelena (1933)
Kovačević A. Kirilo (1929)
Kovačević A. Persida (1931)
Kovačević A. Savo (1935)
Kovačević A. Stana (1908)
Kovačević Danica (1910)
Kovačević Đ. Akim (1884)
Kovačević Đ. Gojko (1893)
Kovačević G. Ilija (1941)
Kovačević G. Mijodrag (1934)
Kovačević G. Milorad (1937)
Kovačević G. Nada (1936)
Kovačević G. Vera (1938)
Macanović M. Jaglika (1905)
Macanović M. Radovan (1895)
Macanović R. Jelena (1943)
Macanović R. Milica (1935)
Macanović R. Milorad (1940)
Macanović R. Miloš (1933)
Mazarak Đ. Ivo (1896)
Mazarak Đ. Nikola (1893)
Mazarak I. Stevan (1925)
Mazarak Joka (1900)
Mazarak M. Mara (1898)
Mazarak N. Đuro (1923)
Mazarak N. Ljubica (1926)
Mazarak N. Miloš (1920)
Mijanović A. Božana (1920)

Mijanović Jaglika ud. (1880)
Mijanović S. Stanica ud. (1883)
Milošević B. Bosiljka (1932)
Milošević B. Boško (1887)
Milošević B. Đula (1935)
Milošević B. Mara (1937)
Milošević B. Miloš (1944)
Milošević B. Pavle (1939)
Milošević M. Jela (1907)
Nikolić I. Pero (1888)
Nikolić M. Branko (1933)
Nikolić M. Konstantin (1930)
Nikolić N. Stevo (1928)
Nikolić P. Jelena (1929)
Nikolić P. Ljubica (1900)
Nikolić P. Mihailo (1923)
Nikolić P. Milovan (1931)
Nikolić P. Roksanda (1928)
Nikolić P. Savo (1938)
Nikolić S. Katica ud. (1902)
Niković M. Darinka (1920)
Niković M. Vojin (1914)
Niković V. Grujo (1940)
Pantović R. Đorđe (1925)
Pavličević M. Simo (1895)
Pavličević R. Božana (1900)
Pavličević S. Andrija (1936)
Pavličević S. Darinka (1932)
Pavličević S. Marta (1929)
Pavličević S. Mileva (1923)
Pavličević S. Milosava (1926)
Pavličević S. Savo (1921)

Pavličević S. Tomislav (1944)
Pejović B. Vukosava (1914)
Pejović G. Bogdan (1923)
Pejović G. Darinka (1938)
Pejović G. Dragutin (1921)
Pejović G. Milorad (1940)
Pejović G. Miluša (1925)
Pejović G. Mirko (1931)
Pejović G. Vukosava (1929)
Pejović Marica (1898)
Pejović N. Bosiljka (1929)
Pejović Š. Gligor (1882)
Pejović Š. Ljubo (1936)
Pejović Š. Olga (1934)
Pejović Š. Radomir (1940)
Pejović Š. Špiro (1896)
Perović P. Desanka (1933)
Perović P. Slavka (1930)
Perović S. Đula (1908)
Sikimić G. Mitra ud. (1905)
Sikimić P. Jovan (1935)
Sikimić P. Milorad (1929)
Sikimić P. Senka (1926)
Tomanović A. Danica (1914)
Tomanović P. Danica ud. (1972)
Tomanović S. Ljubica (1927)
Tomanović V. Milić (1941)
Tomanović V. Milivoje (1938)
Tomanović V. Novak (1937)
Urošević Đ. Božana ud. (1901)
Urošević Lj. Danica (1931)
Urošević Lj. Danilo (1933)

Urošević Lj. Jelena (1922)
Urošević Lj. Jovan (1936)
Urošević Lj. Milica (1924)
Urošević Lj. Tomo (1938)
Urošević Lj. Vukota (1928)
Vasović A. Jakov (1896)
Vasović D. Sofija (1906)
Vasović J. Andrija (1932)
Vasović J. Darinka (1935)
Vasović J. Slavka (1938)
Vojvodić Kata (1905)
Vojvodić L. Vojo (1914)
Vojvodić Luka (1866)
Vojvodić Marija (1873)
Vorotović Đ. Ilija (1884)
Vorotović I. Bosa (1929)
Vorotović I. Mihailo (1936)
Vorotović I. Milorad (1933)
Vorotović I. Petar (1939)
Vorotović I. Zorka (1931)
Vorotović J. Milka (1915)
Vorotović Krstinja ud. (1866)
Vorotović R. Aleksa (1925)
Vrbica I. Božidar (1921)
Vrbica B. Ivo (1893)
Vrbica I. Branka (1932)
Vrbica I. Olga (1926)
Vrbica J. Milka (1902)
Vrbica M. Jelena (1924)
Vrbica M. Svetozar (1926)
Vrbica M. Veselin (1939)
Vrbica S. Ljubica (1900)

Vrbica S. Maksim (1895)
Vučurović K. Anka (1921)
Vučurović K. Blažo (1926)
Vučurović M. Božana (1893)
Vučurović P. Krsto (1888)
Vukmirović D. Anđa (1911)
Vukmirović M. Đorđe (1928)
Vukmirović M. Marko (1932)
Vukmirović M. Mitar (1894)
Vukmirović M. Nikola (1929)
Vukotić S. Joša (1914)
Vukotić Ž. Danica (1937)
Vukotić Ž. Jaglika (1939)
Vukotić Ž. Savica (1936)
Vuković N. Božo (1925)
Vuković N. Drago (1922)
Vuković N. Milioš (1928)
Vuković N. Stana ud. (1884)
Vuksanović J. Desanka (1923)
Vuksanović J. Gojko (1939)
Vuksanović J. Milenko (1931)
Vuksanović J. Milosava (1905)
Žugić B. Đuro (1924)
Žugić B. Milenko (1908)
Žugić B. Rade (1928)
Žugić M. Ljubica (1908)
Žugić P. Batrić (1893)

Ukupno 279 Crnogoraca sa Rate je internirano u logore Barč
i Šarvar.

Oslobođenje

Nijesu svi crnogorski kolonisti, koji su bili u logorima Mađarske, živi dočekali dolazak jedinica Crvene armije i oslobođenje logora. Od teškoga logoraškog života i bolesti umrlo je njih 14:

Batrićević S. Đuro (1853-1942)
Golubović Četka Ljubica (1898-1942)
Kovačević Gojka Vera (1938-1941)
Kontić N. Radosav (1848-1944)
Macanović Radovana Milorad (1940-1942)
Mazarak Nika Miloš (1920-1943)
Nikolić Pera Jelena (1929-1941)
Nikolić Pera Roksanda (1928-1942)
Nikolić Iva Pero (1888-1942)
Pavličević Sima Darinka (1932-1942)
Tomanović Danica (1865-1942)
Vorotović Krstinja (1863-1944)
Vojvodić Luka (1866-1944)
Vukotić Živka Danica (1937-1941)

Nekolicina logoraša je uspjelo da pobjegne, među njima i dvadesetogodišnji Crnogorac Đuro Mazarak koji se odmah priključio narodnooslobodilačkom pokretu. Ukupno 13 Račana, logoraša i onih koji su izbjegli deportaciju, je poginulo kao učesnici NOB-a u borbi za oslobođenje zemlje.

Među njima i Crnogorci: Dušan M. Andrić (1922-1944), Vladimir N. Bojović (1922-1944), Vuko K. Vrbica (1901-1944), Đuro B. Žugić (1924-1944) i Kirilo A. Kovačević (1929-1944).

Poslije oslobođenja logora, preživjeli su sa nestrpljenjem očekivali povratak svojim domovima. Bajmok i Rata su oslobođeni

u četvrtak 19. oktobra 1944. godine, ulaskom jedinica Crvene armije i jugoslovenskih partizana. Svoje kuće, teško podignuta ognjišta, crnogorski kolonisti su po povratku jedva prepoznali. Ruinirano, zapušteno i opustošeno, bez namještaja, stoke, alata... a zima samo što nije stigla. I kao mnogo puta ranije, krenulo se iz početka. Život ne smije da stane.

Pjesma logoraša...

Pjesma slikara Milenka Vuksanovića Čiče koji je, kao deseto-godišnji dječak zajedno sa majkom, mlađim bratom i sestrom, interniran u logor 14. juna 1941. godine.

GROBARI

Čujem, mrtvačka zvona zvone,
Ešperešu, nijesi nikada imao ni srce ni dušu.
Pitam se:
Kome zvone zvona?
Rekoše mi:
Dobrovoljcima sa Rate!
Imaju da životom plate,
da se nikada na Ratu ne vrate!
Zvonari!
Ne zaboravite:
Ničija ne gori do zore, fašistički zlotvore!
Mi pamtimo:
Zatvorene stočne vagone,
Barč, Šarvar,
Aušvic,
Dahau –
Sva mučilišta i logore,
Fašistički zlotvore!

Milenko Vuksanović Čiča sa Rate, logoraš, slikar...

Na Rati je 14. juna 1981. godine, tačno 40 godina od dana kada su raćanski kolonisti deportovani u logore Barč i Šarvar, organizovana izložba Milenka Vuksanovića Čiče. Povodom tog kulturnog događaja, slikar i književnik Momo Kapor je ovako opisao svog prijatelja od ranoga djetinstva:

„Čiča je stizao lokalom u pola šest. U to divno vrijeme dok još nije bilo televizije, odlazili smo na Bajmočku željezničku stanicu da dočekujemo vozove. Premazivali smo bijele patike cinkvajzom, kredom i mlijekom i nosili ih oko vrata da se ne uprljaju, kad bi odlazili da sačekujemo lokal u pola šest. Ekspresni vozovi zaustavljali su se samo jedan minut. Čekali smo da siđe neka lijepa djevojka, koja će se zaljubiti u nas - sirote Raćane, koloniste, ali nikad niko nije sišao sa tog lokala u pola šest. Čiča je donosio velike pakpapire smotane u tubu. Na njima su se nalazili crteži ugljem: Miloske Venere, aktovi, mrtve prirode. Nedeljom je igrao fudbal za Željezničar, a mi, kolonisti smo navijali kao ljudi, dok je izvodio egzibicije. Onda, jedne godine, on donese prvo kladivo u Bajmok. Bačao ga je satima na Dolu, na Rati, usamljen i uporan da stigne nedostižnog Gubijana. Stajali smo po strani i osluškivali kako fijuče teško kladivo. Čiča je uspio da ga bači 53 metra i šezdesetčetiri santimetra. Mislili smo da Čiču očekuje velika budućnost. Ali ona očekuje uvijek druge, uvijek neke koje ne poznajemo i o kojima samo čitamo u novinama. Čiča je, inače, rođen 1931. godine „na Rati, đe se živi i pati...“ Njegova porodica, koja potiče od Marka Miljanova i žene mu Miljice, dokoturala se na kolima 1924. u Bajmok, na Ratu. Šta su tražili ovi Kuči tako daleko od rodnih brda?

Ali, ostadoše. Umirali su i rađali se, rili zemlju i kućili se, a istorija se trudila da ih uvijek ponovo raskući. Ipak pokazali su se jači od istorije. Englezima je potrebno najmanje dvadeset

generacija da se na kraju loze izrodi jedan slikar. Mi kolonisti, preskačemo vijekove. Kad bačamo kladivo, odmah hoćemo da budemo prvaci svijeta bolji od Gubijana, bolji od bilo koga! Kad slikamo, činimo to kao da slikamo prvi i posljednji na svijetu. Kao da smo sami samcijati čitava istorija umjetnosti.

U našoj đedovini kad sunce izađe iza brda, niko nije siguran da će opet zaći, niti, ako zađe, da će opet sutra izaći. Zato kod našeg Čiče Vuksanovića nema faza, ni prijelaza, ni sazrijevanja, nema ničega. On se pojavio kao zrio slikar, baš kao što je odmah bačao kladivo kao dugogodišnji šampion. Čitav njegov svijet je tu, pred nama, na ovim grafičkim listovima, izvedenim u tehnici monotipije. Kao dijete zemlje, nije čudo što je sve listove izveo samo jednom bojom-bojom oranice! Rastu trščane šikare iz Velikog Rita, povija se trava na mekom putu što vodi ka Madarašu i salašima, vijugaju tragovi kolskih točkova preko ovih grafika, koje plijene finoćom i odlučnošću. Evo, tu je boja, a tu je i Čiča! I gle njegovi prsti bivšeg atletičara i grubijana, pokazuju se kao prsti pjesnika: sve što takne pretvara se u poeziju ravnice. Vidim na tim grafikama kako vjetar vitla prašinu u avgustu, vidim drumove zarasle u travu i približavanje gradonosnog oblaka vidim: nailazi preko grafičkog lista kao tamna mrlja strijepnje; vidim tragove grabulja po izgorjenoj strnjici i beskrajno pokošena polja po kojima smo čuvali čopore svinja, krali bostan i ljubili se sa salašarskim đevojčicama po kukuruzi; vidim objesne poteze četke, koji liče na pucanj dugog svi-njarskog biča sa kićankom na kraju (zove li se ta stvar „švi-gar“?); vidim tragove pluga, osjećam zub drljače i lance i stope i međe i iznad svega osjećam u ustima, u grlu i nozdrvama ukus raćanske zemlje, slijepljen znojem i krvlju kolonista – na kraju: vidim jednog rasnog grafičara, koji otiskuje svoje listove sam za sebe, ne hajući za kritiku, muzeje, javnost, ugled i nagrade, baš kao što je osamljen bačao kladivo, takmičeći se sam sa svojim nevidljivim protivnicima. To je, eto Čiča, đavo mu sreću ponio.“

A pjesnik Miroslav Antić je povodom izložbe Milenka Vuksanovića na Rati napisao: „Kad se pođe iz gradova atarima u pravcu ševera, po bespućima i džombama, pa se provuče čovjek ispod duge i pređe na onu stranu svjetlosti, iza boja, iza vremena, na naličje vjetra i prostora - počinje svijet salaša.

Sve što se uspravi, tamo je odmah čelom u nebo. I čovjek i vlat trave, i đeram i krst na groblju, jer čudna je zemlja ta ravnica; kao da nikada nije imala potrebu da šiklja u visine; kao da je oduvjek, još od Panonskog mora pa na ovamo, htjela da načera zvijezde da siđu sasvim nisko, da se odmore među glavatim sun-cokretima, da sa žitom pomiješaju zlatno korijenje i u barama umiju svoje čelo i dlanove. To je još jedino mjesto đe može da se diše. Ako je ovo slika zavičaja, a ja bih rekao da jeste, gutljaj tog dobrog bačkog vazduha, pitkog i sazrjelog kao staro vino, primite je kao zdravicu, kao jedno obično, ljudsko, seljačko pri-češće onim što zovemo svetim imenom: zavičaj.“

Milenko Vuksanović Čiča je umro u Subotici 16. septembra 2001. godine.

Rezolucija Informbiroa

U vrijeme Rezolucije Informbiroa, 1948. godine i poslije, mnogi koji su došli u sukob sa politikom Komunističke partije Jugoslavije, pokušali su baš kroz atar naselja Rate da se domognu Mađarske, i dalje Sovjetskog Saveza. Među njima je svakako najpoznatiji Crnogorac, pukovnik Vlado Dapčević. Revolucionar, predratni komunist i prvoborac, čovjek koji je istorijske 1948. godine Staljinu i Rusima rekao DA, kad su Tito i Partija rekli NE.

Vlado Dapčević, brat legendarnoga generala i narodnoga heroja Peka Dapčevića, u intervjuu koji je dao novinaru Slavku Ćuruviji, ovako opisuje svoj pokušaj bjekstva preko jugoslovensko mađarske granice u ataru naselja Rata:

„Ja rekoh: - U redu, ići ću sam. Ovog puta u Mađarsku. Granicu ću prijeći neđe između Subotice i Bajmoka. Molim vas da me tamo čekaju i prihvate Rusi, a ne Mađari. Bojao sam se da me Mađari ne predaju našima. U to vrijeme, ministri unutrašnjih poslova Mađarske i Jugoslavije bili su u najsrdačnijim odnosima. Sa mnom ka Subotici je krenula mlada sestra Mijušković. Imali su rođaka na željeznici u Subotici i računali smo da će mi on pomoći. Pješice smo jedno veče prešli savski most i u Zemun polju ušli u nekakav neosvijetljen i polupan voz. Sklonili smo se u jedan kupe odmah uz izlaz. Ne bijaše nikoga u njemu. Ujutro smo našli tog njihovog rođaka, ali mi nije pomogao. Reče: „Velike su kontrole“. Tada su u Bajmoku živjele dvije porodice iz mog sela.

Zamolio sam da me sestra tog željezničara isprati do tamo i ona to stvarno i učini. Nađoh samo jednu staricu i njenu ćerku. Bijaše došla da poseti majku. Muž te ćerke je radio kod mene u artiljeriji. Marko Prlja se zvao. To je otac ovog tvog kolege, Aleksandra Prlje. Od moje kuće u Ljubotinjju do Markove možeš se kamenom dobačiti. Dobri smo bili. Marko je sa mojim bratom Milutinom oficirsku akademiju završio. Bilo mi je jako neprijatno što je tu bila Markova žena. Kad sam ispričao u čemu je stvar, ona starica pozva nekog Vukmirovića i zamoli ga da me odvede do granice. On pristade. Reče da ima zemlju uz samu granicu, da će me tamo odvesti, a da poslije idem sam. Krenusmo po nekoj teškoj pomrčini još iste noći. Čak mi je usput pokazao i groblje na kome su bili sahranjeni neki naši koje su Mađari bili pobili. Doveo me do samog graničnog pojasa i vratio se. Ja sam puzeći prešao granicu i sa mađarske strane shvatio da mi busola više ne radi. Valjda je neki trun bio upao u nju. Prešao sam granicu mnogo južnije od mjesta koje sam označio Rusu na karti. Hodao sam sa mađarske strane prema onom mjestu na kome bi trebalo da me Rusi čekaju ukoliko su prihvatili moju molbu. Čak sam poslije izvjesnog vremena i

cigaru zapalio i uzeo jednu batinu da se branim od pasa lotalica. U jednom trenutku mi je palo na pamet da uđem u kukuruze i sačekam jutro. Nijesam bio siguran da li se dobro orijentišem. Ipak, odlučio sam da krenem još dva kilometra naprijed. U jednom trenutku, kroz onu noć prolomi se: „Stoj!“ Pomislih: Rusi! Digoh ruke i gledam. Pet-šest ljudi ustade nedaleko ispred mene i priđe mi sa svih strana. Uperiše mašinke u mene. Naši!!!“

Neuspješan prelazak jugoslovensko-mađarske granice u ataru naselja Rata je imala i grupa Crnogoraca iz 45 km dalekog Lovćenca. Tom prilikom su poginuli major Blažo Đakonović i Luka Rudović, ranjeni Đoko Simović i Veljko Abramović, a u unaprijed pripremljenoj zasedi uhapšeni su Ljubo Lješević i još nekolicina Crnogoraca. Sumnjiva je uloga žene vodiča sa Rate koja je trebala da ih dočeka i prevede preko granice. Inače, u to vrijeme, gotovo svaki drugi žitelj Rate je optužen kao „ibeovac“. Naravno, u tome su apsolutno prednjačili Crnogorci.

Književnik Momo Kapor je često u poslijeratnim godinama boravio u Bajmoku i na Rati. U svojoj autobiografskoj knjizi „Ispovjesti“ opisao je događaj koji se odigrao za vrijeme Informbiroa: „Moj otac, visoki službenik Ministarstva inostranih poslova, zauzet državnim poslovima, došao je po mene da me odvede u Beograd tek godinu dana poslije završetka rata, 1946. Odrastao sam kao prilično razmaženo gradsko dijete u okruženju diplomata i njihovih lijepih žena, ljetujući na Bledu u posebnoj vili. Ali je moj otac odlučio da to nije dobar svijet za mene, pa je počeo da me svakog ljetnjeg i zimskog raspusta šalje u selo Bajmok, kod svojeg starijeg brata Mirka Kapora. U selu se dogodio ovakav događaj: neki Jovanović prijavio je četrdeset osme nekog Babića da čita zabranjene ruske knjige, pa su ovog uhapsili i držali neđelju dana u zatvoru ubivši boga u njemu. Čupali su mu brkove i palili tabane zapaljenom novinskom hartijom. Pretražili su mu kuću, tavan, štale, svinjce i koševе sa kukuruzom - ništa nijesu mogli da nađu, pa ga pustiše. Poslije

dvadeset godina, kada je sve to prošlo i kada je već odavno zaboravljeno, onaj, već ostarjeli Babić, pozove starog Jovanovića kući da mu nešto pomogne te ovaj dođe ne sluteći ništa. Kada je stigao, popiju po rakiju pa ga Babić odvede u baštu iza kuće da mu nešto kao pokaže gdje je pored jednog drveta stajao pripremljen ašov. Tada izvuče pištolj i naredi nesrećnom Jovanoviću da kopa. Ovaj je mislio da kopa sam sebi raku. Čuteći je kopao pred uperenom cijevi sve dok ašov ne udari u nešto tvrdo. Izvukao je limeni kofer, pa mu Babić naredi da ga otvori. U njemu je bio svežanj knjiga. „Istorija SKPb“ (Kratki kurs), „Mlada garda“ od Fadejeva, „Pedagoška poema“ Makarenka, „Tihi Don“ Šolohova, „Timur i njegova četa“ Arkadija Gajdara, „Zoja Kosmodemjanskaja“, „Beli se usamljeno jedro“, ukratko, čitava biblioteka sovjetskih izdanja iz prvih poratnih godina. Rastali su se ćutke, samo ga je Babić pljunuo. Umrli su u zimu iste godine.“

Tradicionalna kultura Crnogoraca na Rati

Crnogorci na Rati su uspjeli, do današnjih dana, da sačuvaju tradicionalne narodne običaje kraja iz kojega su došli. Čuvari tradicije i običaja su posebno bili stariji članovi porodice, oni koji se sjećaju svog zavičaja u Crnoj Gori. Svojim nasljednicima su govorili da čuvaju tradicionalnu kulturu kao ženicu oka svoga, jer tako neizbrisivo ostavljaju trag budućim pokoljenjima, da znaju ko su i đe je njihova postojbina.

Običaji Božića, Uskrsa i krsne slave

Između dva rata, Crnogorci na Rati su slavili Božić, Uskrs i slavu. Da bi se čestitao Božić išlo se velikim saonicama koje su vukli konji po snijegom pokrivenoj vojvođanskoj ravnicu. Išlo se od salaša do salaša, od kuće do kuće, pucalo se i veselilo. Tako

da se i desio slučaj da su jednog Radonjića slučajno ranili, ali se sve završilo dobro. Dok su ga nosili u bolnicu Radonjić je rekao onome koji je pucao: „Prosta ti krv, ako mi nešto bude“. Za Božić se pravila česnica i božićni kolač. U česnicu se stavljalo razno seme, a kolač se pravio od brašna, mlijeka, jaja sa ukrasima u vidu pletenica i golubova. Kolač se nije načinjao dok polaznik ne dođe. Domaćin je naveče nalagao badnjak, a polaznik ujutro, kada se i darivao. Polaznik se zasipao pšenicom, a badnjak se nalagao u kuću u šporet. Đeca su se valjala po podu, u slami, đe su tražili orahe i bademe. Za Božić se pravila grana – jelka, koja se kitila ondašnjim tvrdim bombonima i staklenim ukrasima. Pred Uskrs se postilo, a post je bio i srijedom i petkom. Uskrs se nije računao, ako nema ofarbanih, išaranih jaja i ako se tog dana ne služe i ne jedu; posebno su se đeca s jajima kucala, a pobjednik je nosio jaje... Slava se slavila u užem (siromašniji, manje zvanica) i širem krugu (bogatiji, koji su imali više zvanica). Na dan slave kroz kuću na salašu je prolazilo i do 70 ljudi, koji su navraćali „usput“ da čestitaju slavu, a za sam ručak je bilo do 30 ljudi. Za taj dan, za slavu se moralo svega imati pa makar se štedelo tokom cijele godine. Ako je slava mrsna, domaćin je na vrijeme obezbijedio jednog ili više brava (jagnjadi ili jaradi) koji se uglavnom peku, a poneđe i kuvaju. Za mezu se služi suvo meso, pršuta, kobasica i kulen i domaći sir uz obavezne priganice. Od pića se služi crno i bijelo vino, domaća lozova rakija, a za žene i đecu domaći sokovi. Ako je slava posna na trpezi je između ostalog uvijek bila riba, uglavnom sveža riječna ili jezerska, a rjeđe dimljena, u slučaju da je domaćin obezbijedio „dimljenog krapa“ i suvih ukljeva iz Crne Gore.

Svadbeni običaji

Crnogorci na Rati su sačuvali svoje svadbene običaje i na to su posebno ponosni. Između dva rata crnogorski kolonisti su

najčešće sklapali brakove među sobom, unutar nacionalne zajednice. Vremenom su počeli sklapati brakove i sa drugim pravoslavnim življem, ponajprije sa Srbima iz Hercegovine i Like. Sa katolicima (Bunjevcima, Mađarima i Njemcima) su rjeđe ulazili u bračnu zajednicu, što danas nije slučaj. Petar Baćević, opštinski bilježnik, među prvima se oženio katolkinjom i svi su mu zamjerali, a 1929. godine Milan Gordić sklapa i građanski i crkveni brak sa Savetom Kiš. Kada je momak pristupio za ženidbu, posebno se gledalo od koga će se ženiti. Porodica, a posebno glava kuće, je procjenjivala da li odgovara kuća đevojačka za prijateljstvo sa njihovom kućom. Nije teško bilo poznavati „kuće“ na Rati, pošto su se svi međusobno poznavali. Odabrana buduća nevjesta se morala obilježiti novcem ili zlatom, prstenom ili lančićem, a ona je poklanjala peškire, čarape i košulje. Na samoj vjeridbi se zakazivala svadba i precizirali svi detalji u vezi nje. Od dogovora na vjeridbi je zavisilo koliko će đevojka stajati pod prstenom, da li neđelju dana, mjesec ili nekoliko mjeseci.

Svadba se pravila po mogućnosti, kako je ko bio imućan. U đevojačkoj kući su se okupljali svadbari i dočekivali momački svatovi. Postoje svatovske titule i kod đevojačkih i kod momačkih svatova. Stari svat je starješina od svatova i za njega se uzimao viđeniji, dobro poznat rođak, bratstvenik, koji dobro govori i koji može da se nadmudruje i šali. Barjaktar je mlađi čovjek i nosi barjak-zastavu, a određivao se u zavisnosti iz kojeg plemena je porodica koja pravi svadbu. Neđe je to zet, a neđe je barjaktar iz uјčevine. Barjak se u svatovima uvijek nosio i razvijao, sem ako je kuća u žalosti, koroti. U tom slučaju barjak se unosi savijen u kuću. Đeveri su braća momkova i dužnost im je da preuzmu mladu i da je pripaze, a kum je kao brat i za njega se uzima dobar drug i prijatelj. Za kuma se još uzimao bogatiji i imućniji čovjek, da bi mogao pripomoći oko troškova svadbe. Prvijenci su momci iz đevojačke kuće i dužnost im je da presretnu svatove noseći flaše s pićem – „zdravice“.

Zdravice se razmjenjuju sa svatovima i svi zajedno se vraćaju devojačkoj kući ne dobijajući nikakvu nagradu. Pustosvat je čovjek koji nosi torbe i hranu za svatove i brine o njima, kao i o cijelom prtljagu. Momački svatovi donose pecivo (jagnje, ovcu, a u novije vrijeme prase) i piće, a isto tako devojačka kuća oprema pustosvata za put. Hrana, koju nosi pustosvat nazivaju brašnjena. U svatove nije nikad išla žena i tada se smatralo da su takvi svatovi pravi svatovi. Prije ulaska u devojačku kuću mlade devojke na ulazu u dvorište kite svatove i pjevaju. Svatovi darivaju devojke novcem, ulaze u kuću i šedaju za trpezom po unaprijed dogovorenem rasporedu. Stari svat od svatova šedio je pored ili naspram starog svata od doma, svadbara. Prije izvođenja mlade, izvodile su se lažne mlade (od jedne do tri) i tada bi došla do izražaja duhovitost starog svata i svatova. Kad svatovi prihvate mladu daje se majčina pogača (išarana i ispletena granama) sa malo novca. Za blagoslov devojačkoj majci, i iskazivanje poštovanja, svatovi se trude da što ljepšu riječ kažu o njoj. Otac ili stari rođak, govornik, održi blagoslov, zdravicu za srećan polazak devojci iz kuće. Tada se svatovima daje kafa đelasnica (pasoš za polazak), i kada je popiju stari svat nazdravi još jednom i prisutnima saopšti da svatovi odlaze sa mladom. Od mladine kuće išlo se pravo u crkvu u obližnje selo Pačir na vjenčanje, a onda momkovoj kući. Svatovi se ne vraćaju istim putem, kažu, da se mlada ne bi vratila. Nije bio običaj da momak dolazi na svadbu, nego samo na vjenčanje. Kod momkove kuće mladu dočekuje svekrva ili starija žena sa rešetom u kome ima badema, oraha, žita..., to rešeto mlada uzima, sadržaj iz njega bača preko sebe, svatova i na kraju rešeto sa ostatkom bača preko praga. Đever bača jabuku preko krova, a mlada uzima muško dijete i unosi u kuću. Na kraju svadbe mlada isprati svakog svata, dariva ga, a oni nju darivaju novcem.

Među Crnogorcima na Rati je bilo slučajeva kada su dvoje življeli u „divljem braku“. Iz takvih brakova deca su vođena u crkvenim knjigama kao vanbračna. Bilo je slučajeva da se poslije rođjenja dēce, odrasli vjenčavaju, kao Ilinka Vorotović i Pero Baltić. Ostalo je zapisano da je Njegosava Nikčević rodila Anđu 1932. godine i Milivoja 1934. godine sa Stanojem Abramovićem i nakon toga su se vjenčali. Takođe je bilo slučajeva da par i dalje nastavi da živi nevjenčano, kao Sofija Čopić sa Jakovom Vasovićem, a kroz crkvene knjige vidimo rađa troje vanbračne dēce, 1932. Anđu, 1937. Ružicu i 1940. godine Ljubicu.

Crnogorska porodica na Rati i njene demografske karakteristike

U periodu između dva rata crnogorske porodice na Rati su brojčano bile velike, često i do trinaest članova je živjelo u jednom domaćinstvu. Devetoro dēce su imali Marko Abramović i Gordana rođ. Vukotić, Jovan Vuksanović i Milosava rođ. Popović; osmoro i sedmoro dēce su imali Petar Prlja, Ljubo Urošević, Spasoje Jovetić, Mitar Andrić, Simo Pavličević, Mitar Jočić i Mirko Vučurović. Bilo je uobičajeno imati puno dēce, ali i smrtnost, posebno odojčadi je bila velika. U periodu od marta 1929. godine do novembra 1934. godine na Rati je umrlo 33 dēce i jedno muško dijete je mrtvo rođeno. U 17 slučajeva su to bila deca od tri dana do jedne godine, u 9 slučajeva od jedne do dvije godine, u 2 slučaja od tri godine, u 2 slučaja od pet godina i po 1 slučaj od četiri, sedam i devet godina. Skoro u svakoj kući je bilo umrle dēce. Jolu Vuksanoviću i njegovoj ženi Milosavi rođ. Perović umrlo je četvoro dēce: Trifun od sedam mjeseci 1930, Veljko od sedam godina 1934, Zorka od godinu i po dana u septembru 1934. i Žarko od dva mjeseca u oktobru

1934. godine. Petru Radmiloviću umiru i šćer i žena: 1929. godine Radojka od pet godina, i Cvijeta 1930. godine. Tomu Jovanoviću umire 1929. godine šćer Vukosava od pet neđelja, u julu 1933. godine sin Miroslav od četiri mjeseca i u novembru žena Jokica od 29 godina. Paroh u Pačiru Đorđe Stefanović u protokolu umrlih najčešće bilježi ove bolesti kao uzrok smrti: sušica, katar crijeva i stomaka, zapaljenje mozga, zapaljenje pluća, grčevi u stomaku, slabost, slabost srca i prehlada. U tom periodu umrlo je i 15 odraslih osoba i to vrlo mladih. Dvije đevojke su umrle od sušice, Miroslava Mirković od šesnaest godina 1930. i Đurđa Perović od dvadeset pet godina 1933. godine. Umrle su i četiri nevjeste, 1928. Stana Vorotović u dvadeset prvoj godini i prva je osoba sahranjena na groblju na Rati, 1931. Anđa Krkelić takođe u dvadeset prvoj godini za vrijeme porođaja, 1933. Mitrana Radmilović sa trideset dvije i 1934. Bosiljka Radović sa dvadest tri godine umrle su od sušice. Za Mariju Mirković (53 godine) nema navedenog uzroka smrti a Sofija Mijačević (74 godine) je umrla od staračke bolesti. U protokolu umrlih su i podaci za sedam muškaraca. Marko Nikolić (40 godina) od tuberkuloze i Ivo Nikolić (71 godina) od astme, umrli su 1928. godine. Radule Delibašić je 1932. godine ubijen od mještana, zbog teške svađe oko đece, a iste godine je i Filip Perović (74 godine) umro od slabosti srca. Mladi Teodor Vrbica (20 godina) je umro od paralize srca, a Četko Golubović (86 godina) i Đuro Božović (88 godina) od staračke bolesti 1933. godine.

Običaji sahrane

I danas Crnogorci sa ponosom ističu dostojanstvenost svojih običaja oko smrti, pokajanja, sahrane i posljednjeg ispraćaja pokojnika. Crnogorka gordo, bez dramtizacije, nosi bol i tuži

za svakim samo ne za mužem i zato čak zamjeraju Ličankama koje to rade. Na Rati se vjeruje da smrt u kući može i san da nagovijesti (potrgano cvijeće u bašti, rušenje kuće, vađenje zuba...). Muškarci kupaju preminulog muškarca, a žene preminulu žensku osobu, a kad nema muškog u bližnjoj porodici i žena kupu muškarca. Ko će to da radi pazilo se, jer ne može svako da kupa mrca. Sav pribor za kupanje mrtvacu se bača (voda, sapun, krpa, sunđer). Pokojniku se oblači novo ili dobro očuvano odijelo. Crnogorke na Rati se sjećaju da je Mileva Jovanović sahranjena u crnogorskoj narodnoj nošnji. Ranije su stare Crnogorke čuvale nošnju da u njoj budu sahranjene.

I danas se na groblju na Rati na spomenicima mogu vidjeti fotografije umrlih obučenih u crnogorsku narodnu nošnju. Preminuli član porodice se nekada čuvao u kući dva dana i dvije noći (posebno ako je domaćin kuće), a u novije vrijeme samo 24 sata, izuzetno ako se čeka na nekoga iz daljine da stigne na sahranu. Nekada na Rati je bio običaj da se kaže kod izjavljivanja saučesća „Falajbogu“ (falajbogu umrla ti žena, brat ili muž), a danas se kaže: „Učestvujem u žalosti“. Na Rati su poznate tužbalice, a od lelekača najpoznatiji je bio Jole Vuksanović. Najbolji lelekači na Rati su bili iz Podgorice i Kuča. I danas se tuži za umrlim, a leleče se sve manje, samo na pragu kuće. „Iskopni dome-kućo“ kaže se kad umre poslednji muškarac u kući, a inače tako se ne smije kukati ako ostaje u kući muško dijete u kolijevci. Crnogorci na Rati, u moderno vrijeme, uglavnom sahranjuju svoje mrtve u grobnici. Stari grobovi na groblju su samo oivičeni mermernim spomenikom.

Ranije se za vrijeme sahrane čekalo da se zatrpao grob, da bi se poljubio krst, a danas ostanu samo dva čovjeka iz porodice sa rakijom i koljivom na izlazu iz groblja. Ranije se mrtvac sahranjivao u prisustvu popa i držao se mali govor, a danas se govor

drži ispred kuće na groblju. Na groblju član porodice ili neko koga porodica zaduži, zahvali se narodu na ispraćaju pokojnika. Kad se dolazi kući, poslije sahrane, peru se ruke kod kapije, malo se pošedi u kući, a onima koji su sa strane postavlja se večera. Treće jutro od smrti pokojnika, porodica ide na groblje – ništa se ne nosi. Ranije se nije pozivalo na treće jutro, danas se to čini. Ranije se dolazilo iz osjećaja i ništa se nije donosilo u kuću pokojnika, a danas se donosi šećer, keks i vino. Prije nego prođe 40 dana od smrti pokojnika, išlo mu se na grob. Na groblje se nosi piće i to rakija – rakija je za grob; na grobu se malo tuži, proplače i onda se vraćaju u kuću pokojnika. Kod kuće se ne daje ništa kuvano samo pečeno i šećeno – pršuta, kobasica, sir, meso i nosi se okolo, onima koji sede. Kada se obilježava četrdeset dana ljudi pošede dva-tri sata nekad i više u kući pokojnika. Poslije dvanaest mjeseci pravi se godišnjica, podiže se spomenik, a na groblju su samo prisutni komšije i najbliža rodbina.

Poslije Drugoga svjetskoga rata čest i drag gost crnogorskim porodicama na Rati je bio sveštenik Radovan N. Abramović. Rođen u selu Prediš (Bjelice, Crna Gora) 1908. godine, u Vojvodini je službovao cijeli svoj radni vijek. U to vrijeme socijalizma i nove revolucionarne vlasti nije lako bilo biti sveštenik, pogotovo među pravoslavnim, kolonizovanim stanovništvom. Jednom prilikom zaustavio je popa Radovana Abramovića, u centru Subotice, udbaš, Crnogorac, i glasno mu se obratio: „De si ti vjerniče veliki, širiš neku vjeru, je li? Truješ narod!“. Radovan mu smireno odgovori: „Zemljače nemoj tako, jednaki smo vjernici i ti i ja“. Skoči udbaš, ruka mu krenu za pas prema levoru, a Radovan nastavi: „Ja vjerujem u Boga a ti u Tita, i podjednako im vjerno i čestito služimo. Pa zar onda nijesmo vjernici i ti i ja?“ Nakon kraće pauze, udbaš pruži ruku Radovanu, reče mu da ima pravo, klimnu glavom i mirno se

udalji. Sveštenik Radovan Abramović je umro 1984. godine u Subotici, đe je i sahranjen.

Školska nastava

Školska nastava je na Rati organizovana školske 1922/1923 godine. Pošto naselje nije imalo školsku zgradu, nastava je održavana u privatnim kućama. U sadašnjoj Bunjevačkoj ulici je iznajmljena kuća pekara Milana Gordiča, koja je, sve do podizanja nove školske zgrade, služila kao škola. Ideja o izgradnji školske zgrade predložena je 1926. godine. Opština je prihvatila prijedlog i ubrzo formirala poseban fond za izgradnju škole. U fond je, budžetom za narednu godinu, usmjereno 50.000 dinara. Tako je opštinsko poglavarstvo u Bajmoku počelo da sakuplja potreban novac za izgradnju škole. Iz tog fonda opštinsko vijeće je doznačilo i kredit za izgradnju škole u Madarašu.

Bajmočki Školski sto je krajem 1929. godine, raspravljajući o budžetu za narednu godinu, konstatovao da se u fondu za izgradnju škole na Rati nalazi 150.000 dinara. Početkom tridesetih godina iz Sombora su pozvani članovi Okružnog školskog nadzorništva da odrede mjesto za izgradnju škole. Tako je škola dobila plac i učiteljsku baštu. Poslije četiri decenije, 1970. godine, odlukom Savjeta škole, učiteljska bašta je pretvorena u park sa dečijim igralištem.

Izgradnja škole je napredovala unaprijed određenom dinamikom. Novembra 1930. godine sačinjen je finansijski plan izgradnje koji je iznosio 300.000 dinara. Od te svote 200.000 dinara je bilo već obezbijeđeno, a preostali dio novca potreban za izgradnju pribavljen je kreditom kod somborske Okružne štedionice. Radovi su, prema prethodnom predračunu, stajali 304.000 dinara. Čim su počeli, radovi na izgradnji su se odvijali ubrzanim

tempom, stoga se Školski sto počeo baviti pitanjem nabavke namještaja, instrumenata i ostalih učila za školu. Za opremanje škole je određen maj mjesec 1931. godine. Zbog nedostatka novca članovi odbora su odlučili da stari školski namještaj, koji je korišćen u iznajmljenim prostorijama, prenesu u novu školsku zgradu. Te godine je okončana izgradnja škole. Mala zgrada skladnih linija imala je dvije učionice (planeri su predviđeli da nastavu pohađaju četiri odjeljenja u dvije smjene). Škola je imala jedan učiteljski stan, prostrano dvorište i u njemu WC. Ulični dio zgrade je imao jedan centralni hodnik iz kojeg se ulazilo u učionice. Nastava u novoj zgradi započela je školske 1931-1932. godine. U dvorištu škole na Rati 1935. godine je izgrađen bunar koji su pored učenika koristili i stanovnici naselja, sve do uvođenja vodovoda. Put oko škole i prema njoj je popločan 1936. godine.

Za vrijeme stare Jugoslavije u školi na Rati kao učitelji su radili: Simo Ivanović, Boris Smirnov, Miodrag Nakić, Bogdan Kisinski, sestre Zagorica i Darinka Jeftić, Jelisaveta Mačković.

U ratnim godinama Rata je preživljavala vrlo teška vremena. Okupator je 14. juna 1941. u Nađkanjižu, Barč, Šarvar i selo Kokinjci (pored Bjelovara) deportovao one porodice koje su se poslije 1918. godine doselile u Bajmok. Na mjesto žitelja iseljenih sa Rate kolonizovani su Čango Mađari (Sekelji) iz Bukovine u Rumuniji, koji su sa sobom ponijeli najnužniju pokretnu imovinu i doveli stoku. Njima je dodijeljeno zemljište koje su 1924. godine dobili kolonisti. S njima su došli i učitelji, Eleonora Vamoš i bračni par Sič, koji će u naselju organizovati i voditi nastavu za vrijeme okupacije. Zbog nedostatka učitelja poslije Drugog svjetskog rata nastava na Rati je počela tek u jesen 1945. godine. Prvi učitelji su bili: Vinka Buntjelić i Miodrag Nakić.

Stanovništvo Rate se odmah po oslobođenju uključilo u obno-

vu naselja, u organizovano obnavljanje privrednog i društvenog života. Tako je izgrađen zadružni dom, a u zajednici sa Bajmočanima izgrađeni su vodovod i put.

U školi na Rati su poslije oslobođenja kao učitelji radili: Miodrag Nakić, Vinka Buntjelić, Marija Nakić, Jovanka Milošević, Leposava Babić, Novica Kapor, Dragiša Radojnić, Milena Maravić, Marko Kukić, Gordana Stojkov, Gordana Samardžić, Milka Trklja, Milivoje Vučetić, Ana Francuz, Marica Francuz, Radojka Jovanović, Katica Babić, Etela Cibulja Hajnal, Ana Rajinović, Milan Savanović, Marija Ljuben, Mileva Maravić, Nedeljka Zotović, Milica Maravić, Radmila Vuković, Smiljana Vladušić, Marija Tomašković, Zorka Zrinjanin, Irena Jakovljević, Elza Balaban i Larisa Zrnić.

Odjeljenje zabavišta na Rati otvoreno je 1975. godine, čime je Savjet škole udovoljio zahtjevima roditelja. U školi na Rati je učiteljski stan, budući da se učitelj iselio, preuređen za učionicu. Poslove prve vaspitačice na Rati je obavljala učiteljica Radmila Vuković.

Rata danas...

Posljednjih decenija Bajmok i Rata su jedno naselje, koje dijele pruga kojom vozovi ne prolaze i tabla na ulazu u Ratu, na kojoj piše „državna granica“.

Mnoge crnogorske porodice su se „smanjile“, jer mladi odlaze u škole i na državne poslove. Mladi iz Rate uglavnom odlaze put Subotice, jer radnih mjesta u Bajmoku i Rati ima sve manje. Poljoprivredno dobro „Ravnica“, preduzeće „Solid“ i pogon subotičkog „Severa“ nakon privatizacije ili ne rade ili rade sa minimalnim brojem radnika. Na Rati je sredinom osamdesetih

godina prošlog vijeka bilo 59 crnogorskih porodica, krajem 2012. godine upola ih je manje. Oni koji su ostali, zadržali su crtu kolektivnog druženja, a melanholiju za starim krajem liječe sećanjima, međusobnim druženjem i razgovorima. Česti su i odlasci u Crnu Goru, đe se posebno ide na sahrane ali i na veselja i ljetovanja, kada za to postoje materijalne mogućnosti. Među današnjim Crnogorcima na Rati teško je naći kuću bez gusala, slike Njegoša ili porodičnog pretka u crnogorskoj narodnoj nošnji.

Danas na Rati žive potomci crnogorskih kolonista iz sljedećih porodica: Abramović, Aleksić, Bjelica, Bukelić, Filipović, Jovetić, Malević, Macanović, Milošević, Nikolić, Pejović, Tomanović, Urošević, Vuksanović i Vabić. Na Crnu Goru podsećaju i nazivi ulica: Njegoševa, Baja Pivljanina, Durmitorska, Marka Miljanova i Primorska.

Literatura i izvori:

- Bajmok, monografija, Bajmok, 1979.
- Dušanka Ogar, Crnogorci na Rati (Bajmok); XIX kongres etnologa Jugoslavije, Cetinje, 1985.
- Antal Mojzeš, Istorija školstva u Bajmoku, Subotica, 1985.
- Anđelka Pogačnik, Sećanja na logore Barč i Šarvar, Bajmok, 1985.
- Pero Damjanović „Preporod”, Na ravnicama Bačke, na putu ka novoj Jugoslaviji, Subotica, 1990.
- Nikola L. Gaćeša, Agrarna Reforma i kolonizacija u Bačkoj, 1918-1941, Novi Sad, 1968.
- Prilozi za poznavanje naselja i naseljavanje Vojvodine, Novi Sad, 1974.
- Antal Mojzeš, Radnički pokret u Bajmoku, Subotica, 1984.

- Mijat Šuković, Podgorička skupština 1918, Podgorica, 2004.
- Vitni Voren (Whitney Warren), Crna Gora - zločin Mirovne konferencije, Njujork, 1922.
- Slavko Ćuruvija, Ibeovac - Ja, Vlado Dapčević, Beograd, 1990.
- Dragomir Jankov, Vojvodina – Propadanje jednog regiona, Novi Sad, 2005.
- Momo Kapor, Ispovesti, Beograd, 2008.
- Nenad Stevović & Slobodan Medojević, Crnogorci u Vojvodini – Kolonizacija 1945-1948, Podgorica, 2010.
- Narodni heroji Jugoslavije, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1981.
- Vojvodina u borbi, SUBNOR i Predsjedništvo AP Vojvodine, Novi Sad, 1963.
- „Narodna riječ”, 7/1925, 2, 1-2. D-ac, 1000 Crnogoraca u Vojvodini i Slavoniji
- „Leksikon Minerva”, Zagreb, 1936.
- „Sveznanje - Opšti enciklopedijski leksikon”, Beograd, 1937.
- „Slobodna misao”, 3/1924, III, 115, 2. Jovanović, Mil. L, Naseljavanje Crnogoraca
- „Slobodna misao”, 4/1925, 165, 1, L. L, Crnogorci u Banatu
- „Slobodna misao”, 7/1928, 280, 1-2, Nikčević V, Među Crnogorcima u Bačkoj
- „Slobodna misao” 4/1925, 170, 1. Vojvodina ili Stara Srbija
- „Slobodna misao”, 10/1931, 10, 3. Božović, S, S Crnogorcima među Njemcima i Mađarima
- „Slobodna misao”, 12/1933, 17, (1) Bojović, Radosav, Crnogorci u Vojvodini
- „Slobodna misao”, 13/1934, 47, 2. Bulatović, M. R, Crnogorci u Vojvodini
- „Slobodna misao”, 11/1932, 1, 5. Vušović, Labud, Naši dobrovoljci u Bačkoj

-
- „Slobodna misao”, 14/1935, 44, (1) J. M, Vojvođanski front
  - „Slobodna misao”, 13/1934, 3, (1) Jeknić, V, Crnogorci u
Vojvodini
  - „Slobodna misao”, 11/1932, 31, (1) L. V, Naši kolonisti u Bačkoj
  - „Slobodna misao”, 13/1934, 31, (1) M. D. M, Crnogorci u Bačkoj
  - „Slobodna misao”, 17/1938, 48, 2-3. Radović, Nikola M, Zakon o
dobrovoljcima i crnogorski iseljenici
  - „Neven”, Subotica, 1926, 25/2
  - „Pobjeda”, Podgorica, 2011, 27/09